

पदार्थोंपर! तो चेतन प्रेमियोंपर कैसा होता होगा? साँवरे-सलोंने! नेक सोचो तो सही!

पर एक बात है—मीराजीकी विरह-वेदना तो वही बनी रही।

‘नहीं’, आश्वासनके स्वरमें वे स्वरकुशल बोले—‘यह वैसी विरह-वेदना नहीं है। यह तो सर्वथा भिन्न प्रकारकी है मधुर है, मधुरातिमधुर है। इसमें मिलनकी सुखद अनुभूति बनी रहती है, हिय—प्राणोंमें दिव्यानन्द संचरित रहता है। ‘मैं साथ रहता हूँ, साथ होता हूँ’—यह प्रतीति उसे बनी रहती है, यह प्रतीति ही तो उसकी जीवनदायिनी शक्ति है, तभी तो इतना पर्यटन, इतना परिभ्रमण कर पाती है मेरी मीरा।’

कहाँ यह सब आश्वासनमात्र ही तो नहीं?

(उत्तरमें) दृश्य-परिवर्तन—मेघमालाओंके मध्यसे झाँकता नील नभ, प्रकृतिका परम मनोहर सुन्दर दृश्य, स्पर्श प्राप्त होगा?

स्वतः निविड निभृत निकुञ्जोंका निर्माण, सघन वृक्षोंके मध्य झूमता एक हिंडोला—

अकस्मात् मीराजीके पीछेसे आते हैं उनके प्राण-प्रियतम—अङ्गमें, अङ्गमें, समाहित कर लेते हैं उन्हें। बरजोरी अपने साथ उस हिंडोलेमें बिठाते हैं। इस सम्मिलन-सुखमें शेष सब अशेष हो जाता है, विस्मृत हो जाता है। युगोंकी तृप्ताका शमन हुआ, एक बार फिर प्राण सुशीतल रससे सिंचित हुए।

तो फिर—

लाड़ली किशोरी श्रीराधाको भी विरहमें मिलन-सुख प्रतीत होता है और मिलनमें विरह-वेदनाका दुःख भी शून्य—न्यून नहीं होता।

कैसा मोहक है यह प्रेम-वैचित्त्य।

अहेतुक बन्धो! क्या कभी हमें इसकी छायाका भी [प्रेमिका—अरुणिमा]

अव्यक्त प्रेम

(श्रीवियोगी हरिजी)

हिरदै भीतर दब चलै, धुआँ न परगट होय।

जाके लागी सो लखै, कौ जिन लाई सोय॥

(कबीर)

लगनकी आगका धुआँ कौन देख सकता है। उसे या तो वह देखता है, जिसके अंदर वह जल रही है या फिर वह देखता है, जिसने वह आग सुलगायी है। भाई, प्रेम तो वही जो प्रकट न किया जाय। सीनेके अंदर ही एक आग-सो सुलगती रहे, उसका धुआँ बाहर न निकले। प्रीति प्रकाशमें न लायी जाय। यह दूसरी बात है कि कोई दिलवाला जीहरी उस प्रेम-रत्नके जौहरको किसी तरह जान जाय। वही तो सच्ची लगन है जो गलकर, घुलकर, हृदयके भीतर पैठ जाय; प्यारेका नाम मुँहसे न निकलने पाये, रोम-रोमसे उसका स्मरण किया जाय। कव्योरदासजीकी एक साधो है—

प्रीति जो लग्गी घुल गई, पैठ गई मन माहि।

रोम-रोम पिउ-पिउ करै, सुखकी साथ्य नाहि॥

प्रेम-रसके गोपनमें ही पवित्रता है। जो प्रेम प्रकट हो

चुका, बाजारमें जिसका विज्ञापन कर दिया गया, उसमें पवित्रता कहाँ रही? वह तो फिर मोल-तोलकी चीज हो गयी। कोविद-वर कारलाइल कहता है—

Love unexpressed is sacred.

अर्थात् अव्यक्त प्रेम ही पवित्र होता है। जिसके जिगरमें कोई कसक है, वह दुनियामें गली-गली घिल्लाता नहीं फिरता। जहाँ-तहाँ पुकारते तो वे ही फिरा करते हैं, जिनके दिलमें प्रेमकी वह रस-भरी हूक नहीं उठा करती। ऐसे बने हुए प्रेमियोंको प्रेमदेवका दर्शन कैसे हो सकता है? महात्मा दादूदयालजी कहते हैं—

अंदर घोर न ऊभरै, बाहर करै पुकार।

‘दादू’सो व्योँ करि लई, साहियका दीदारा॥

किमीको यह सुनानेसे क्या लाभ कि मैं तुम्हें चाहता हूँ, तुमपर मेरा प्रेम है? सच्चे प्रेमियोंको ऐसी विज्ञापनवाजीमें क्या मिलेगा? तुम्हारा यदि किसीपर प्रेम है तो उसे अपनी हृदय-वाटिकामें ही अंकुशित, पल्लवित, प्रफुल्लित और परिफलित होने दो। जितना ही तुम अपने प्रियको

श्रीगणेशायनमः॥ पाशांकुशप्रभृतिभूषणभूषितो
 सर्वांगरम्यरमणीयविचित्रवेषां॥ ब्रह्मसिंहसिंहपरा
 कमनीयरूपपांडुरंगभजामिसततंभिपुणरिसेवां॥ १॥
 शब्दाबहुविधालोके संति यद्यपिविस्तरात्॥ तथापि
 केचिद्दृष्टंतेच्छात्राभावत्कहेतवे॥ २॥ जातिशब्दाः त्रि
 याशब्दा गुणशब्दास्तथापरे॥ संज्ञाभेदाभवंत्यप्रसंस
 पादुच्यतेविधिः॥ ३॥ गौरम्बः पुरुषोहस्तीशकुलित्रा
 ह्यणस्त्विति॥ एधतेधयतेघेतेभवतीत्येवमदयः॥
 ॥ ४॥ रक्तः श्वेतोर्बुदः रुशाएवंडित्यकपित्यवर्णः॥ पु
 सिकेचित्त्रियामन्येक्रीवेकेचिदुदीरिताः॥ ५॥ केश
 केशवतीस्त्रीस्याल्लोमशः पुरुषः स्मृतः॥ अनशो
 रंयच्चतद्वैप्रोक्तंनपुंसकं॥ ६॥ दृष्ट्वाजैमिनिदे शस्त्र
 रचनाकात्यायनीयंमतंग्यासीयंकविशंकराभृति
 भिर्यद्भाषितंनिश्चयात्॥ यच्चानंदकविप्रवीरचितं
 बद्धंचयदंडिनाय हात्स्यायनशाश्वतादिकपितं कुर्वे
 मिधानाद्भुतं॥ ७॥ माकुर्वंतुभयंकलकलितः प्रायः
 श्रुतेर्नाशनात्सर्वभ्रातजनादनेककविताहीनः प्राज्ञा
 श्रयात्॥ उद्धारंभवतांविधायहृदयेभोभ्रातरौमम
 याकर्त्तव्यः परमोद्यमः श्रमविधेः शब्दात्कुतः॥ ८॥
 ॥ ८॥ किंपद्यभाररचनाभिरनेकवारंकिंवत्सनेन
 हृदयंपरीतवाक्यैः॥ यत्प्रभ्यतेकिलसमाधिवि
 धानात्किंतत्रविस्तरविवेचनवाभिरर्थः॥ ९॥ शब्द
 शब्दजलधेरखिलस्यचारंसारंविधायविधिनसंज्ञा

वररुचि कोश

विचारत् ॥ शब्दकर्मकटभषादिभिरेवसंगः प्रायोभवेति
 हनरलमिलिः कदापि ॥ १७॥ यावान्कश्चिन्नतः शब्देन
 नपुंसकेहि वोद्ब्यः ॥ वर्जहिपुत्रमंत्रश्चिन्नानेवंगरिन्न
 च ॥ ११॥ यावानितिसमुच्चयोकश्चिन्नानेवंगरिन्न
 पुंसकेवोद्ब्यः ॥ पुत्रमंत्रश्चिन्नशब्दान्वर्जपित्वेत्यर्थः
 यथा ॥ सूत्रं शस्त्रं शास्त्रं मित्रं पत्रं पवित्रं च ॥ गात्रं पोत्रं पात्रं
 दात्रं सत्रं परित्रं चेत्यादि ॥ अयं पुत्रः सुतः अयं मंत्रो होम
 वाच्यो वेदश्चा ॥ हि शब्देन उक्तसमुच्चयार्थः ॥ तेन कृत्र कृ
 त्र विष्णु मित्रादीनां पुस्त्वप्राप्तेः सिद्धिः ॥ अयं कृत्रो नर्त्तकः
 आतपवारणवाचकस्य कृत्र शब्दस्य नपुंसकत्वेव ॥ इदं
 कृत्रं वर्णतपवारणं ॥ अयं कृत्रोऽध्येता अयं विष्णु मित्रः
 ॥ श्वित्युरुषः ॥ यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्राविघातित्रयां वरत्रा
 च ॥ ईदृदंतं यच्चैकाचश्चरदृष्टत्वावृषश्चैव ॥ १२॥ या
 त्रामात्रादिकान् शब्दान् स्त्रियां स्त्रीलिङ्गे विद्याज्जानीया
 दित्यर्थः ॥ इयं यात्रा तीर्थादिगमनं ॥ इयं मात्राः सप्तवयव
 स्तोर्कच ॥ इयं भस्त्रालोहधमनी ॥ इयं दंष्ट्रा दशनविशे
 षः ॥ इयं वरत्रा त्रिगुणीकृतारज्जुः ॥ वरत्रादीनामपित्रांत
 त्वात् नपुंसकत्वे प्राप्ते ॥ वूमः ॥ जप्रत्ययाभावात् ह्यवस्था
 भावादिति ॥ भावांतत्र च ॥ भाववाचकाद्भातोस्त्वप्रत्ययः
 स्यात् ॥ ईच्च उच्च ईदृत्सौतावेते यस्य तदिदं शब्दरूपमीदृ
 दंत अंतः शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ हंदांते श्रूयमाणं
 पदं प्रत्येकमभिसंबध्यते इत्युक्तत्वात् ॥ एकोच्यस्य त
 एकाच एकस्वरमित्यर्थः ॥ ईदृदंतं यच्चैकाचस्त्रियांत

च्छब्दरूपंभवति॥इयंस्त्रीयोषित्॥इयंश्रीदेवताविशे
 षः॥प्रभुशक्तिश्च॥इयंभूरह्णोरूपरिरेखा॥एकजिति
 किं॥सेनानीः॥ग्रामणीः॥शरदादयोपिस्त्रियां॥इयंशत
 क्रतुविशेषः॥इयंदरत्नग्रीवास्थानं॥इयंदृषत्शिला॥इ
 यंप्रादृजलधरसमयः॥चकारःसमुच्चयार्थः॥एवकारो
 वधारणे॥स्कूणोर्णोस्त्रीयोगेस्त्वग्रहशशपूर्वकयोर्नपुंस
 कता॥सर्वस्यासिनामोजलनाम्नश्चैवमुक्तापः॥१२॥स्कू
 णोर्गर्गइति॥स्कूणाचोर्णोचस्कूणोर्णोस्त्रीयोगेस्तःस्त्रीलि
 ङ्गेभवत्तत्पर्यः॥इयंस्कूणाकाष्ठमयीदिकर्णिका॥इय
 मूर्णामेषलोमा॥तयोरेवस्कूणोर्णयोर्पञ्चासंख्यग्रहशश
 पूर्वकयोर्नपुंसकत्वं॥इदंग्रहस्कूणं॥इदंशशोर्णं ग्रह
 शशपूर्वकयोरिति किं॥इह मा भून्इयंशालास्कूणा॥इ
 यंमेघोर्णो॥सर्वशब्देनिर्विशेषवाची॥सर्वमसिनामज
 लनामचनपुंसकेभवति॥असिनामतावत्॥इदमसि
 ल्पेचनं॥नेत्रेनयनेचक्षुर्देगं वक्षसीक्षणदि॥अल्पपर्याप्त
 इदंजलंतोयंसलिलमंबुनीरंवावोरिकाननमुदकंबन
 मित्येवमादि॥जलशब्दत्वादपशब्दस्यापिनपुंसकत्वंप्र
 प्रोक्तित्याहमुक्तापःअपशब्दवर्जयित्वेत्यर्थः॥अस्यहि
 स्त्वधिकरात्स्त्रित्वं॥इमाआपःबहुवचनांतःसदैव॥
 जलकुसुमनामसर्वेनपुंसकंस्यत्यदास्तुविभावया॥अ
 भ्रातृते बुदाख्याहिकेशनखदंतसंज्ञाश्च॥१४॥जलकु
 सुमनामसर्वेनिर्विशेषंनपुंसकलिङ्गंभवति॥तद्यथा॥इ
 दंकमलंपंकजंकोकनदंकल्लारंकुशेशयमित्यादि॥न

लकुसुमद्वारेणनपुंसकत्वेप्राप्तेपद्मस्यविभाषाक्रियते
 ॥ इदं पद्मं ॥ अयं पद्म इति उक्तं च ॥ वसंते शीतभीतेन को
 किलेन वने रुतं ॥ अंतर्जल गताः पद्माः श्रोतु कामा इवो
 त्थिताः ॥ ऋते शब्दे वर्जनार्थे वर्तते ॥ अभ्र शब्दमेकं व
 र्जयित्वा अंबुदामेघास्तेषामारव्या संज्ञा पर्याया इत्यर्थः
 तेषु दारव्याः शब्दाः पुंसि भवंति तद्यथा ॥ इमे अंबुदामेघाः
 पयोधरा घन जीमूता जलधरा बलाहकाः कंधरा इत्येव
 मादयः ॥ इमे केशाः ॥ इमे दंताः ॥ इमे नखाः ॥ कंठस्तन
 बाहूनां संज्ञाः पुंसि स्त्रियां भवेद्ग्रीवा ॥ एष्टललाटं शोदरज
 वूणिनपुंसकानि स्युः ॥ १५ ॥ कंठ संज्ञाः स्तन संज्ञाः बाहु
 संज्ञाश्च पुंसि भवंति ॥ अयं कंठः ॥ गल इत्यादिः ॥ स्तन सं
 ज्ञाश्च ॥ अयं स्तनः कुचः पयोधर इत्यादिः ॥ बाहु संज्ञाश्च
 भुजस्तरणः धरणः चालन इत्यादिः ॥ कंठ संज्ञकत्वाद्ग्री
 वा शब्दस्यापि पुंसि प्रयोगः प्राप्नोतीत्याह ॥ स्त्रियां भवेद्ग्री
 वा ॥ ग्रीवा शब्दस्य स्त्रीलिंगता भवति ॥ इयं ग्रीवा शिरोधरा
 कंधरा इत्येवमादयः ॥ एष्टादयः शब्दानपुंसके स्युः ॥ त
 द्यथा ॥ इदं एष्टं पार्श्वयो र्यष्टिः इदं ललाटे भुवोरुपरि स्था
 नं ॥ इदं मंशस्तनयोरुपरि स्थानं ॥ इदमुदरं जठरः ॥ इ
 दं जत्रुस्कंध संबंधि ॥ इत्येवमादयः ॥ उर्मि ध्वन्यंजल
 यः पुंस्योष्टकपोलगुल्फसंज्ञाश्च ॥ घञ्चैरच्च ऋदोरप्स्य
 द्बहुलमंधकारश्च ॥ १६ ॥ उर्मिश्च ध्वनिश्च अंजलिश्च
 उर्मि ध्वन्यंजलयः ॥ एते शब्दाः पुंसि भवंति ॥ अयमू
 र्मिस्तरंगः ॥ अयध्वनिः शब्दः अयमंजलिः करपुटः ओ

षकपोलगुल्फसंज्ञाश्रुसंज्ञाशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते
 श्रोत्रं श्रुक् पोलश्रुगुल्फश्रुओषकपोलगुल्फाः ॥ एतेषां सं
 ज्ञाः पर्यायास्तेषु सिभवन्ति ॥ अयमोष्ठः अधरः दंतकूदः
 अयंकपोलः गंडइत्येवमादयः ॥ अयंगुल्फः पादग्रंथिः पु
 ठः घूठइत्येवमादयः घञ्चरश्चक्रदोरश्चपदरुजवेगस्य
 शोघजित्येवमादिना प्रकरणे घञो विहित इति ॥ येन वि
 धिस्तदंतस्येति घञ्प्रत्ययांताः शब्दाः पुंसि भवन्ति ॥ त
 द्रथा ॥ पादः रोगः वेगः स्पर्शः पाकः त्यागः योगः प्रसादः
 भेदः कूदः दाहः दोषः प्रकारविकार इत्येवमादयः ॥ एर
 जिति ॥ एरज्जुर्द्वर्णीतादच्प्रत्ययः स्यात् ॥ अयं जयः न
 यः तथा क्रदोरप् ॥ क्रवर्णीतादुवर्णीताच्च धातोरप्प्रत्य
 यः स्यात् ॥ तत्र क्रवर्णीतात् ॥ अयं करः ॥ वरः ॥ भरः ॥ शरः
 नरः ॥ इत्येवमादयः ॥ उवर्णीतात् ॥ अयं लवः ॥ पवः ॥ भवः
 इत्येवमादयः ॥ घञं तादंधकारशब्दस्यापि नित्यं पुंस्त्वं स्या
 दित्याह ॥ बहुलमंधकारश्च ॥ अंधकारे बहुलं पुंलिंगे भ
 वति ॥ विभाषा भवतीत्यर्थः ॥ इदं अंधकारं ॥ अयं अंधका
 रः ॥ तथा चोक्तं ॥ नेहागमोस्ति शलभं स्य नमारुतस्य स्ने
 हस्य योपिन भवेत्प्रथमे प्रदोषे अव्यक्तवस्तु पुरुषप्रतिबो
 धितेन पारवतेन पतताकृतमंधकारं ॥ प्राण्यंगमिदंतं व
 स्तिकुक्षिपाणीन्विमुच्य सर्वे स्त्री ॥ जंघाधिरस्तुषानासि
 काचूडावसाचैव ॥ १७ ॥ प्राणो नाम वायुः सोऽस्यास्तीति प्रा
 णीतस्यो गं प्राण्यंगं इकारः अंत्ये यस्य तदिदंतं ॥ तत्सर्वे स्त्री
 लिंगं भवति ॥ तद्रथा ॥ इयंकटिः श्रोणिः ॥ अंगुलिः पंक्तिरि

त्यादिवस्ति कुक्षिपाणिनामपि दंतत्वाच्च स्त्रीत्वे प्राप्ते वा
 धः क्रियते ॥ एतान्विमुच्य वर्जयित्वेत्यर्थः ॥ पुंसीत्यधिका
 रात्तेषां पुंस्त्वमेव भवति ॥ अयं वस्तिः नाभेरधः ॥ अयं कु
 क्षिरुदरस्थानं ॥ अयं पाणिर्हस्त इति ॥ जंघादयः शब्दाः
 स्त्रियां भवन्ति ॥ इयं जंघा जानुनोरधस्तात् ॥ पादस्योपरि
 स्था च ॥ इयं शिरादेहधारिणी ॥ इयं स्नुषा पुत्रवधूः ॥ इयं
 नासिकागंधहारिणी ॥ इयं ब्रूडा शिखा ॥ इयं वसा शोणि
 तविकारः ॥ स्नेहश्च ॥ स्वक्लृक्स्फिकृत्वगवाग्योषितो
 हिविधात्स्त्रियां द्युनावौ च ॥ दीधितिमेका मुत्कारश्च भि
 धानं तु पुंस्येव ॥ १८ ॥ स्वगादयः शब्दाः स्त्रियां भवन्ति ॥ त
 द्यथा ॥ इयं स्वक्माला ॥ इयं स्तुक्यसोपकरणभांडं ॥ इयं
 स्फिकृकटिप्रदेशः ॥ इयं त्वक् बहिश्चर्म ॥ इयं वाक् कषाणि
 इयं योषित्वाला ॥ द्यौश्च नौश्च द्युनावौ च स्त्रियां भवतः ॥ इ
 यं द्यौः स्वर्गः ॥ इयं नौः ॥ जलतरणिः ॥ हि शब्दः पादपूरणे
 दीधितिमेका वर्जयित्वा रश्मिवाचकः शब्दः पर्यायाश्च
 येते पुंसि भवन्ति ॥ तद्यथा इमे रश्मयः प्रयहाः किरणाः अं
 शवः पादाः मयूखाः ॥ अभीषवः ॥ गभस्तयः ॥ घृणय इत्ये
 वमादयः ॥ दीधिति शब्दः स्त्र्याधिकारात् स्त्रियां भवति ॥
 इयं दीधितिः ॥ तु शब्दः पादपूरणे ॥ मूर्द्धासतसमज्जन्
 ष्मात्मा श्मयूवपूषराजभीरहितं ॥ सर्वं द्यक् नानांतं पुंस
 कं पुंसि वा भवेद्ब्रह्मा ॥ १९ ॥ मूर्द्धन् उसनत् सन्मज्जन्
 ष्तेषान् आत्मन् अश्मन् सुवन् पूषन् इत्येतैः शब्दैरहितं
 वर्जितं यदन्यत्र द्यक् हि श्वरं च नानांतं प्रातिपदिकं तत्सर्वं

न पुंसकं भवति ॥ यथा इदं चर्मवर्मशर्मभस्मसद्यलोम
 इत्येवमादयः ॥ मूर्द्धादयोपि नांतत्वात् द्यक्त्वा अतस्तेषां
 मपि न पुंसकता प्राप्नोति ॥ तदर्थमिति प्रतिषेधः कृतः मू
 र्द्धाद्वतक्षेत्यादिपुंलिङ्गाधिकारात् पुंसि भवति ॥ यथा अयं
 मूर्द्धाशिरः ॥ उद्वाचृषभः ॥ मज्जासारः ॥ तद्वावर्द्ध किः श्ले
 ष्माधातुविकारः ॥ आत्माशरीरस्थः ॥ अश्मानीलः ॥ युवा
 तरुणः ॥ पूषादित्यः पुंसि वा भवेद्ब्रह्मेति ॥ द्यक्त्वा न्नां
 तत्वाच्च ब्रह्मशब्दस्य न पुंसकत्वे प्राप्ते पुंस्त्वं वा विधीयते
 ब्रह्मशब्दे वा न पुंसकलिङ्गो भवति ॥ इदं ब्रह्मा वेदाध्यय
 नमीश्वरश्च ॥ अयं ब्रह्मा प्रजापतिः ॥ यद्येवं यत् द्यक्त्वा न्नां
 तंतन्न पुंसकं ॥ एवं सति राजनूशब्दस्यापि न पुंसकता
 स्यात् पुंस्यंतर्भा वोद्ब्रष्टव्यः ॥ १९ ॥ त्रुटि सीमसंध्या रात्र
 यः स्त्रियां धूलिवेणिरवार्यश्च ॥ पुंसि निशीथो ज्योत्स्नाद
 याशलाकास्त्रियां नित्यं ॥ २० ॥ एते शब्दाः स्त्रियां भवंति
 इयं त्रुटिः स्वल्पः ॥ इयं सीमा ग्राममर्यादा ॥ इयं संध्यादि
 नावसानं ॥ इयं रात्रिः शर्वरी इयं धूलिः पांसुः ॥ इयं वेणी
 केशरचना ॥ इयं खारी परिमाणविशेषः निशीथशब्दः
 पुंसि भवति ॥ अयं निशीथो र्धरात्रः ॥ ज्योत्स्नादयाशला
 काः स्त्रियां भवंति ॥ इयं ज्योत्स्ना चंद्रप्रभा ॥ इयं दया क
 रुणा इयं शलाकालोहधर्मनी ॥ नित्यग्रहणं विभाषा
 निवृत्त्यर्थं ॥ पुंयोगे कर्णहन् न पुंसके श्मश्रुजानुगुदशब्दः
 एकाभिधानता स्यादस्माश्रुणोर्नित्यं ॥ २१ ॥ पुंसो योगः पुं
 योगः तस्मिन् कर्णहन् भवतः ॥ यथा अयं कर्णः श्रोत्रं कुंती

पुत्रश्च॥ हनुः कपोलप्रदेशः॥ श्मश्रुजानुगुदशब्दाः न
 पुंसके भवन्ति॥ इदं श्मश्रुमुखैकदेशरोमराजिः इदं जा
 नुजं घामध्यस्थानं॥ इदं गुदमपानं॥ अभिधीयतेऽनेने
 त्यभिधानं एकं च तदभिधानं च तस्य भावः एकाभिधा
 नता स्यात् भवेदित्यर्थः॥ अस्त्राश्रुणोर्नित्यं न पुंसकता
 भवति॥ इदमस्त्रं॥ इदमश्रुं॥ नयनजलमिति॥ एकस्य
 वार्यः नित्यवचनं पूर्ववत्॥ २१॥ घुसकिरुपसर्गपूर्वः
 पुंस्यन्योपपदेवेषु पूर्वः स्त्री॥ येभ्यो नञ्त्तान्युस्युक्तान्या
 ज्ञाविनाविद्धि॥ २२॥ घुइति॥ दाधाध्वदाविति षसां धा
 तूनां घुसंज्ञाविहिता॥ सहकिनावर्त्तत इति सकिः उपस
 र्गेषोः किरित्यादिनाविहितः किप्रत्ययोगृह्यते उपसर्गो
 प्रादयः॥ उपसर्गाः क्रियायोग इति॥ उपसर्गः पूर्वो यस्य
 स एव पुंलिंगो भवति॥ यथा अयमादिनिधिः॥ प्रणिधिः
 आधिः सन्निधिः॥ इत्येवमादयः॥ अन्योपपदकर्मण्य
 धिकरणे चेति किप्रत्ययः॥ अयं मंभोधिः॥ जलधिः उ
 दधिः तोयधिः शरधिः इत्येवमादयः॥ इषुशब्दोपपदे
 वास्त्री॥ इयमिषुधिः॥ अयमिषुधिः॥ तूणीरं येभ्यो धातु
 भ्यो नञ्प्रत्ययः॥ तान्युस्युक्तान्विद्धि जानीहि॥ याञ्च श
 ब्दवर्ज्जयित्वा॥ यज। याच। यत॥ विहृ॥ प्रहृ॥ रक्षो नञि
 तिनञ्प्रत्ययः॥ अयं यज्ञः॥ यत्नः॥ विष्टाः॥ प्रष्टाः रक्षः
 एवं तर्हि याञ्च शब्दस्यापि नञ्त्तत्त्वान्न पुंस्त्वं स्यात्॥ इ
 त्यत आह॥ याञ्चाविनेति॥ रूप्यधिकारात् स्त्रीयाञ्चार्थ
 ना॥ २२॥ तनुकायशरीराणि स्त्रीपुंन पुंसकेषु जानीहि॥

दधिसक्थ्यस्कीनिस्युर्नपुंसकेस्त्रीतुकस्यास्यात् ॥२३॥ स
 तान्शब्दानयथासंख्यं स्त्रीपुन्रपुंसकेषुविद्धि ॥ इयंत
 नुः ॥ अयंकायः ॥ इदंशरीरं ॥ दधिसक्थ्यस्थिशब्दानपुं
 सकेस्युः ॥ यथाइदं दधि ॥ क्षीरविकारः ॥ इदंसक्थिउ
 र्वोर्मध्यं ॥ इदमस्किकीकसं ॥ कस्याशब्दः स्त्रियांभवेत्
 यथाइयंकस्याबाहुमूलं ॥ अन्यच्च ॥ जघनाभरणेस्त्रीणां
 करीणांमध्यबंधने ॥ अवस्थासुचहर्म्याणांनित्यंकस्या
 व्यवस्थिता ॥ २३ ॥ सुमनोऽपरोविरहितमद्यक्कमसंतंतु
 पुंसिस्यात् ॥ द्यक्पुनर्नपुंसकप्रकृतादन्यत्रवैजरसः
 ॥ २४ ॥ सुमनस्रअप्सरसइत्येताभ्यांविरहितमुक्तितमि
 त्यर्थः ॥ अस्रंतेयस्यतदिदमसंतंतुपुंसिभवेदित्यर्थः ॥
 अयमंगिराः चंद्रमाः स्कूलशिराः ॥ पुरुरवाः ॥ उच्चैश्चवाः
 दुर्वासाः ॥ पृथुयशा इत्यादयः ॥ सुमनसोऽप्सरसश्चस्य
 धिकारात्स्त्रियांप्रवृत्तिः ॥ इमाः सुमनसः कुसुमानि ॥ इ
 माऽप्सरसोदेवस्त्रियः ॥ द्यक्कमसंतंतुपुंसकंभवति ॥ इ
 दमोजः तेजः वर्चः शिरः यशः कुंदंश्रोतः चेतः पयः ॥ त
 पः अंभः जरस् शब्दस्यापिनपुंसकतास्यादित्यतआहा
 न्यत्रवैजरसः ॥ नपुंसकात्प्रकृताच्चपुंस्त्रिणादन्यस्मिन्
 जरस् शब्दोभवति ॥ स्त्रियां ॥ इयंजरावृद्धभावः ॥ २४ ॥
 पुंसिप्सुरस्त्वरविंद्दिप्सुपायुमणिकीलकेलिवलयः ॥ निघ
 संघोहोपघ्नोघविघ्नघर्मार्घवर्णाश्च ॥ २५ ॥ सतेशर्हीपुंसि
 भवंति ॥ तद्यथा ॥ अयंप्सुरः ॥ नापितोपकरणः अयंस्वरः
 पशुपादः ॥ अयंविंदुः विसर्जनीयावयवः ॥ अन्यच्च ॥ अ

यमिषुः सस्यजातिः॥ अयं पायुः अपानं॥ अयं मणिः॥ रत्नं की
लशंकुः॥ प्रहरणविशेषः॥ अयं केलिः॥ हासः॥ अयं कलिः॥
कलहः॥ अयं वलिर्देत्यः॥ राजगृह्यादेवतोपहारे च॥ निघा
दयः शब्दाः पुंसि भवन्ति॥ अयं निघः पर्वतः॥ अयं संघः समूहः
अयं मुहः प्रशस्तः॥ अयं मुपघ्न आश्रयः॥ पर्वतश्च॥ अयं मो
घो नदीवेगः॥ पुरुषारंभश्च॥ विघ्नः कर्मनिघातः॥ घर्मे नि
राघः॥ अघः पूजामूल्यविशेषः॥ वंर्णे हरितपीतादिः॥ ब्राह्म
णादिः॥ अकारादी निचाक्षराणि॥ २५॥ पणगुणगणकणशे
णाः किणफणघुणशाणवाणचूर्णाश्च॥ नित्यं हि पुंसि पंथा
वाष्योऽध्वानश्च विज्ञेयाः॥ २६॥ पणादयः शब्दाः पुंसि
भवन्ति॥ अयं पणो विंशतिगंडकः॥ अयं गुणः संख्याख्यः शुक्ला
दिपाटलादिश्च अयं गणः संघात अयं कणः परमाणुः॥ शोणो नदः
किणो निकषः फणो भुजंगफणः घुणः कीटविशेषः॥ शाणः पा
षाणविकारः॥ वाणः शरः असुरः घृष्टिका च॥ अयं चूर्णः श
कलः खंड इत्यर्थः॥ अयं पंथामार्गः॥ अयं बाष्पोऽश्रुः॥ अय
मूष्मा घर्मः॥ अयं मध्वामार्गः॥ नित्यं ग्रहणं विभाषा निवृत्त्य
र्थः॥ २६॥ नपुंसकेष्वभ्रतृणरणोर्णानि॥ वीणातूणा
घोणाघृणास्तु नियतं स्त्रियां विद्यात्॥ २७॥ एते नपुंसकलि
गे भवन्ति॥ इदं च भ्रंगर्तः॥ इदं तृणं गृहं कादनद्रव्यविशेषः
रणं युद्धं॥ ऋणमुद्धारः॥ अधमर्णश्च एतान् शब्दान् स्त्रियां नि
यतं निश्चितं विद्यात्॥ इयं वीणावाद्यविशेषः॥ तूणा इषुधिः
इयं घोणानासिका॥ इयं घृणा दयाबुद्धिः॥ तु शब्दः॥ पादपूर
णे॥ २७॥ यदनांतमकर्तरित न्नपुंसके विद्यनिःस्त्रिया

मेव॥ यौभावेऽणापौतौ पुंस्युक्तौ मन्सुमृत्युच॥ २८॥ अ
 नअंतेयस्यतदिदमनांतं अकर्तरि अनप्रत्ययांतं यत्प्रातिप
 दिकंतन्न पुंसकेविद्धि जाहि॥ न पुंसकाद्भावेक्त इत्यत्र व
 र्तमाने ल्युङ् इति ल्युट्॥ युवोरनामित्यनादेशः वचनं॥ भजनं
 भाजनं॥ पानं॥ आसनं॥ प्रयाणं॥ शासनं॥ अधिकरणमित्या
 दि॥ अकर्तरि तिकिं॥ नद्यादिभ्यो ल्युट्॥ नंदनः॥ मरणः म
 दनः॥ कुलनः॥ शतनः॥ दमनः॥ संकर्षणः॥ मधुसूदनः ज
 नार्दन इत्यादि॥ अनिः स्त्रियामेव॥ एवकारो वधारणार्थः
 अक्रोशेन अनिः॥ यथा इयमं भोजनिः अकरणिः अहरणिः
 अखादनिः॥ अशरणिरित्येवमादिः॥ अणच अण् अणापौ
 यौतौ पुंस्युक्तौ॥ णो अण्चेत्यण्प्रत्ययः॥ त्यागः॥ उपदेशः उ
 पसर्गः इत्यण्प्रत्ययः॥ निघः पर्वतः॥ किंचान्यौ मन्सुमृत्यु
 पुंसि भवतः॥ अयं मन्सुर्दयाशोकश्चमृत्फर्नाशः॥ २९॥ ॥
 परपुटकटघटचंडवाटजूटवटाहि पुंस्युक्ताः॥ अवटरख
 टपटकिराटकीटाश्चकूटतटयोश्चन पुंसकता॥ २८॥ ॥
 एतेषटादयः शब्दाः पुंसि भवंति॥ अयं पटः प्रावरणः॥ पुटः प
 त्रस्य॥ कटस्तृणस्य॥ कटो गजकुंभश्च घटः कलशः॥ चंटः
 फलनिबंधनं॥ वाटः मार्गः जूटः केशबंधनं॥ वटो वृक्षविशे
 षः॥ अवटः कूपः॥ खटः शिरसि प्रहारः॥ पटः राजप्रसादः॥
 किराटो वणिक्॥ कीटः कृमिः॥ कूटतटशब्देन पुंसके भव
 तः॥ इदं कूटं द्रव्यस्थानं॥ इदं तटं नदीकूटं॥ २८॥ घं
 टाजटासटानां प्रथमाप्रकृतिर्वसा शिफानां च स्वर्नाम्नां
 पुंयोगस्त्रिविष्टपं स्यादुभयहीनं॥ २९॥ एते घंटादयः शब्दा

स्त्रियां भवन्ति ॥ प्रथमा कृतिः स्त्रीलिंगमित्यर्थः ॥ इयं घटावा
द्यविशेषः ॥ इयं जटा केशविन्यासः ॥ इयं सटा केशरः ॥ इयं
वसामेदः ॥ इयं शिफा कंदः ॥ अयं स्वर्गः नाकः ॥ अयं त्रिदिवः
स्वर्गादिनामत्वात्पुंस्त्वं त्रिविष्टपस्य प्राप्नोतीत्यत आह ॥
त्रिविष्टपं स्यादुभयहीनं ॥ न स्त्रीनपुमानित्यर्थः ॥ इदं त्रि
विष्टपं स्वर्गः २९ ॥ संवत्सरगिरिमासार्णवर्तुदेवासुर
भिधानानां ॥ नित्यं पुंयोगः स्याच्छरासिपंकारिनाम्नां च
॥ ३० ॥ अभिधानशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ संवत्स
राभिधायिनां शब्दानां संवत्सरपर्यायाणां च ॥ गिर्यादिपर्या
याणां च ॥ पुंयोगः स्यादित्यर्थः ॥ तद्यथा ॥ अयं संवत्सरः ह
यनोऽद्वय इत्यादि ॥ अयं गिरिः पर्वतः धरशैल इत्यादि ॥ मा
साभिधायिनां ॥ अयं मासः ॥ द्विपक्षः ॥ मासविशेषोऽपि पुंसि
अयं चैत्रः वैशाखः ज्येष्ठः आषाढ इत्यादि ॥ अर्णववाचिनां
अयमर्णवः ॥ समुद्रः सागरः पारावारः सरित्पतिरित्यादि ॥
अयमृतुः वसंतः ॥ ग्रीष्मः देववाचिनां ॥ देवः सुरः ॥ असुर
वाचिनां ॥ असुरः दैत्यः शराभिधायिनां शरः कांडः ॥ अय
मसिः खड्गः मंडलाग्रः ॥ अयं पंकः कंदमः ॥ जंबालः ॥ अयम
रिः शत्रुः वैरी ॥ रिपुः ॥ विपक्ष इत्यादि ॥ ३० ॥ भाष्ककुक्कु
शारज्ज्वष्टकाश्च नित्यं स्त्रीयामीषिका च ॥ विद्युद्दिग्भू
म्यभिधानं वल्लीसरितां च विज्ञेयं ३१ ॥ एते शब्दाः नित्यं
स्त्रियां भवन्ति ॥ इयं भाः ॥ दीप्तिः ॥ ककुः पामा ॥ कशादनी र
ज्जुः कुशमयी ॥ इष्ट का ॥ पक्कमृत्तिका ॥ ईषिका वीरणश
लाका ॥ कष्टिका च ॥ विद्युदादीनामभिधानं स्त्रियां भवति

यथा इयं विद्युत्तडित् ॥ चंचला ॥ शतहृदाक्षणप्रभा ॥
 सौदामिनी ॥ ऐरावतीत्यादि ॥ दिग्भिधानं ॥ आशा ॥ काष्ठा
 ककुप् ॥ विदिगित्यादयः भूम्यभिधानं ॥ इयं भूमिः ॥ ध
 रारसा ॥ पृथ्वीसमाक्ष्मा इत्यादिः ॥ वल्लभभिधानं ॥ इयं व
 ल्ली ॥ व्रततिः ॥ प्रतानिनी इत्यादयः ॥ सरिदभिधानं ॥ इ
 यं सरित् ॥ नदीकुल्यास्त्रवंती निम्नगातटिनीत्यादयः ॥
 ३१ ॥ क्वायासुरानिशावालुकाः स्त्रियां स्युश्चमूकं ये
 राश्च ॥ आपत्संपद्विपत्प्रतिपत्समिद्विप्रुषश्चैव ॥ ३२
 ॥ क्वायादयः शब्दाः स्त्रियां स्युर्भवेयुरित्यर्थः ॥ यथा क्वा
 यावृक्षादेः प्रतिबिंबः ॥ सुरामदिरानिशा रात्रिः ॥ वालुका
 सिकता चमूः सेना ॥ कंथा प्रसिद्धा ॥ इराजलभूमिः ॥ ए
 ते शब्दाः ॥ स्त्रीलिङ्गे भवन्ति ॥ यथा इयमापत् व्यसनं ॥ सं
 पदनं ॥ विपद्दुःखं प्रतिपत्तिथिविशेषः ॥ समित्काष्ठं ॥
 विप्रुद्विन्दुः ॥ ३२ ॥ कुशकूबरकुंजांकुरकुठारकुंद
 कुतुपाहिपुंस्फक्ताः ॥ कुलकूलकुंकुमानितुनपुंसका
 न्येव जानीयात् ॥ ३३ ॥ एते शब्दाः पुल्लिङ्गे उक्ताः ॥ यथा
 यंकुशः ॥ दर्भः ॥ अयंकूबरोरथस्कंधः ॥ कुंजोगहनः अं
 कुरो बीजप्रादुर्भावः ॥ कुठारः परशुः ॥ कुंदपुष्पजातिः
 कुतुपश्चर्मपात्रं ॥ एतानि नपुंसकानि जानीयात् ॥ एव
 कारोवधारणे ॥ इदं कुलं ब्राह्मणानां ॥ कुलं नदीतटं ॥ कुं
 कुमं काश्मीरं ॥ ३३ ॥ लोहमुखपर्णवनधनसंज्ञाश्च
 नपुंसके प्रोक्ताः ॥ शीरर्थे पुंस्युक्ता वटवीतूक्ता स्त्रिया
 मेव ॥ ३४ ॥ संज्ञाशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ लोहादि

सज्जानपुंसके भवति ॥ इदं लोहमायसं ॥ मुखं लपनं तुंडमानन
मित्यादि ॥ इदं पर्णपलाशमित्यादि ॥ वनं विपिनं काननमि
त्यादि ॥ इदं धनं द्रविणं वस्त्रित्येवमादि ॥ शीरर्थो शब्दो पुंसि
भवतः ॥ अयं शीरोलंकारः ॥ अर्थो द्वयं ॥ अटवीतूत्तास्त्रिया
मेव ॥ इयमटवीवनं ॥ ३४ ॥ राशिपलाङ्गुकमंडलुगडुतू
लमुहूर्त्तपरशुशंकूनां ॥ इति सीधुकंकटानां पुंसि च ग
दितः प्रयोगो हि ॥ ३५ ॥ एषां प्रयोगः पुंसि गदितः कथि
तः ॥ राशिर्धान्यादीनां ॥ पलाङ्गुलं सुनजातिः ॥ कमंडलुः का
ष्ठमयं जलपात्रं ॥ गडुः कुक्कुटं ॥ तूलः कार्पासादेः ॥ मुहूर्त्तो द्वा
दशात्मकः ॥ परशुर्दृक्षभेदः ॥ शंकुः चिन्हं कीलश्च ॥ इति
श्रमं ॥ अयं सीधुः सुरा ॥ अयं कंकटो हस्तिकवचं ॥ ३५ ॥

शालामाला दोलावेला फेला शिला तुलालीला ॥ से
नापालि बलिद्रुवागुराश्च स्त्रिया मुदिताः ॥ ३६ ॥ एते स्त्री
लिंगे उदिताः कथिताः ॥ इयं शाला गृहविशेषः ॥ माला रत्न
क ॥ दोला क्रीडासाधनं ॥ वेला कूलं समुद्रस्य ॥ फेला भक्तो
क्षिप्तं ॥ धानाश्च शिला अश्मा ॥ तुला पलशतानुमानं ॥ ली
ला अतिरसकोविदश्च सेनाहस्त्यश्च पदाति समुदायः ॥ पा
लिः पंक्तिप्रदेशः ॥ बलिः करः उपहारः ॥ दद्रुः कुष्ठविशेषः
वागुरा मृगबंधनी रज्जुः ॥ ३६ ॥ पातालजालमलखल
कपालशैवालशीलनालानिचीरचीवरविर्यतिचविद्धि
तृतीया प्रकृतिकानि ॥ ३७ ॥ एतेषां तृतीया प्रकृतिः तृती
या स्कानेन पुंसकस्य दृष्टत्वात् पातालादीनि तृतीया प्रकृती
नि विद्धि जानीहि ॥ यथा इदं पातालं रसातलं जालं मत्स्यवं

धनंगवांसश्च ॥ मत्ते ॥ पाप ॥ खलमर्दनस्त्वनव्रीहीणां क
 पालं मस्तकास्त्रि ॥ खड्गं च शैवालं जलं संभवं ॥ शीलं विनय
 नालं पद्मादीनां ॥ चौरं जीर्णवस्त्रं ॥ चौरं भिक्षाप्रवरणं ॥
 वियदाकाशं ॥ ३७ ॥ मुंडनितंबश्च पशुल्यं सान्वकवंश
 पूगशंखरथाश्च पुंसि स्युः ॥ जघनां वरं फलमूलं गानितु
 विमुच्य ॥ ३८ ॥ एतेशब्दाः पुंसि स्युः ॥ अयं मुंडो मुंडितशि
 रः ॥ नितंबः पश्चाद्भागः स्त्रीकट्याः ॥ ह्रस्वशंखामूलको
 वृक्षः सपः ॥ गुल्मः शाखापत्रप्रवरणः सानुः पर्वतैकदे
 शः ॥ अंकश्चिन्हं ॥ वंशोन्वयः ॥ पूगः क्रसुकः ॥ शंखः केतु
 रथः स्पंदनः ॥ नपुंसकाधिका एतजघनादयानपुंसके स्युः
 इदं जघनं कटिप्रदेशः ॥ अवरमाकाशं वस्त्रं च ॥ फलं वृक्षा
 दीनां ॥ मूलं शिफा ॥ अंगमवयवः ॥ ३९ ॥ क्षीरोदस्विन्न
 वनीतवर्षकुंडांघृतभगगगनानि ॥ विद्यान्तपुंसका
 न्योदनश्च पुंसि स्त्रियां ज्याच ॥ ४० ॥ एतानि नपुंसका
 नि स्युः ॥ यथा इदं क्षीरं दुग्धं ॥ इदमुदस्वितं क्रविशेषः न
 वनीतं दधिविकारः ॥ वर्षं संवत्सरः ॥ कुंडं पेयादिपात्रं ॥ अं
 डं बीजादिप्रादुर्भावः ॥ घृतं माज्यं ॥ भगं योनिः ॥ गगनमा
 काशं ॥ ओदनस्तु ॥ पुंसि भवति ॥ अयमोदनः ॥ भक्तं ॥ स्त्रि
 यां ज्याच ॥ धनुषो गुणः ॥ ४१ ॥ विषसंज्ञाः पुंसि वि
 षं तु नपुंसकं स्यात्स्त्रियां तिथिर्वीक्षा ॥ अतिथिस्तु पुं
 सि शकृन्नीतशोणितानीतरप्रकृतौ ॥ ४२ ॥ विषसंज्ञाः
 पुंसि भवन्ति ॥ हालाहलः ॥ कालकूठः ब्रह्मपुत्रः ॥ विषं न
 पुंसकं ॥ इदं विषं सर्पशरीरजं च ॥ तिथिशब्दे वा विभाषया

स्त्रीलिङ्गे भवति पुंलिङ्गश्च ॥ यथा इयं तिथिः ॥ अयं तिथिः
 अतिथिशब्दः पुंसि भवति ॥ अयमतिथिरभ्यागतः ॥ शक
 दित्यादीनीतरप्रकृतौ न पुंसके भवति ॥ इदं शक
 त्पुरीषं नीतं घृतं ॥ शोणितं रुधिरं ॥ ४१ ॥ मुत्कादिनाह
 नीदिवसनामानि पुंसि स्त्रियां त्विदुदुतारः पाणियुगः पु
 स्फुक्तः स्त्रियां समाश्चैव वर्षाश्च ॥ ४१ ॥ दिनाहनीमु
 त्का अन्येदिवसपर्यायाः पुंसि भवन्ति अयं दिवसो वासरः
 घस्रः सूर्यकर इत्यादिः ॥ दिनाहनी न पुंसके भवतः इदं दि
 नमहः ॥ स्त्रियां त्विदुदुतारः त्विडादयः शब्दाः स्त्रियां भ
 वन्ति ॥ इयं त्विट्कांतिः ॥ इयमुं दुर्नसत्रं ॥ इमास्तारः न
 सत्राणि ॥ पाणियुगः पुंसि भवति ॥ अयं पाणियुगः ॥ पाणि
 युगग्रहणमन्ययुगनिवृत्त्यर्थः ॥ ४१ ॥ भवति न पुंसक
 योगः संख्यापूर्वस्य रात्रिशब्दस्य ॥ ससमासस्य तु तस्यै
 व पुंसियोगं न जानीयात् ॥ ४२ ॥ संख्यापूर्वो यदि रात्रि
 शब्दस्तदा न पुंसके बोद्धव्यः ॥ यथा इदमेक रात्रं द्विरात्रं त्रि
 रात्रमित्येवमादयः ॥ सहसमासेन वर्त्तत इति ससमासः
 ससमासस्य तु रात्रिशब्दस्य पुंसियोगं विजानीयात् ॥ य
 था पूर्वरात्रः अर्द्धरात्रः वर्षारात्रः ॥ ४२ ॥ पुरमधुन गति
 विद्यान् न पुंसके वा स्त्रियां भवेदर्थः ॥ त्वतलो न पुंसक
 स्त्रीविधावहः पुंसि संख्यादिः ॥ ४३ ॥ पुरादीनि न पुंस
 के विजानीयात् ॥ इदं पुरं नगरं ॥ मधुक्षौद्रं ॥ जगद्विश्वं ॥
 अर्चिः शब्दः स्त्रियां भवति वा ॥ इयमर्चिः ॥ इदमर्चिर्दीप्तिः
 त्वतलो प्रत्ययो यथा संख्यं न पुंसकस्त्रीविधौ दृष्टव्यौ ॥ ब्रा

ह्यणस्यभावोब्राह्मणत्वं॥ब्राह्मणता॥यवमिदंशूद्रत्वंइ
यंशूद्रता॥अहःशब्दःयदासंख्यादिःतदापुंल्लिंगोभवति
अयमेकाहःद्वहःत्रहः॥संख्यादेरितिकिं॥पुन्याहं॥
प्रत्पहं॥४३॥रुत्वंताःपुंसिकशेरुदारुजतुवस्तुम
स्तुभिस्त्यक्ताः॥स्युःसग्रंथिप्रस्त्राइसुसूध्यजंतानांन
पुंसकता॥४४॥रुशब्दांतास्तुशब्दांतास्तु
कशेरुदारुजतुवस्तुमस्तुभिस्त्यक्तारहिताः॥सग्रंथिप्र
स्त्राःपुंसिभवेयुरित्यर्थः॥यथायंत्सरुःखड्गमुष्टिःभरु
र्भर्त्ता॥मरुर्निर्जलोद्देशः॥चरुर्मंत्रतप्तपाकः॥शत्रुःरिपुः
तरुर्वृक्षः॥मरुर्मृगः॥मेरुःपर्वतइत्यादिः॥अयंकेतुरु
त्पातः॥सेतुर्बंधः॥हेतुःकारणं॥तंतुःषट्प्रकृतिः॥धातुः
श्लेष्मादिः॥कशेरुप्रभृतयोनपुंसकेभवन्ति॥इदंकशेरु
भूसंभवं॥इदंदारुकाष्ठं॥जतुलाक्षा॥वस्तुवाक्यप्रबंध
हेतुः॥मस्तुदधिसंभवं॥ग्रंथिप्रस्त्रेचपुंसिभवतः॥अ
यंग्रंथिः॥गोठिरितिप्रसिद्धः॥प्रस्त्रःपरिमाणं॥इसंताना
मुसंतानांचध्यजंतानांचनपुंसकतास्यात्॥इदंसर्पिः
तंहविर्देवान्॥बर्हिःपवित्रमित्यादि॥इदंवपुःशरीरं॥
आयुःजीवितपरिमाणं धनुःशस्त्रमित्यादिः॥ध्यज्ञग्रह
णेनवर्णदृढादिभ्यःध्यजितिगृह्यते॥नब्राह्मणादिभ्यः
सौकुमार्यं॥शोक्लं॥कात्स्न्यं॥दास्यमित्यादि॥४४॥पुं
सिल्लिर्याचपाटलिगोमुष्टुशनिबाहुसिंधुमणयः॥आ
शीर्धूःपूषुत्तुङ्गिरःस्त्रियांमुदुषोच॥४५॥एतेशब्दाः
पुंसिल्लिर्या॥भवन्ति॥अयंपाटलिःद्वयंपाटलिःवृक्षविशे

षः॥अयंगोः॥इयंगोः॥अयमुष्टिरियमुष्टिः॥अयमशनिरि
 यमशनिः॥अयंबाहुरियंबाहुः॥अयंसिंधुरियंसिंधुः॥अ
 यमणिरियमणिः॥एतेशब्दाःस्त्रियांभवन्ति॥इयमाशीः
 इष्टासंसा॥इयंधूःभारःकीलश्च॥इयंपूःपुरी॥इयंसुहु
 भुक्षा॥इयंतृट्पिपासा॥इयंगीर्वाणी॥इयमुत्तर्हर्षः॥इ
 यंरुद्रोषः॥४५॥ शीकरतुषारतुषबुहुदफेनौसतुं
 डुलपूपाःपुंसिस्त्युः॥आलिमुक्ताजिदर्विसिकताःस्त्रि
 यांमुदिताः॥४६॥ एतेशब्दाःपुंसिस्त्युर्भवेयुरित्यर्थः॥
 शीकरेणुबुकणः॥तुषारोहिमसंततिः॥तुषीधान्यवुषःक
 डंगरश्च॥बुहुदोजलकंकरः॥फेनोजलस्य॥समुद्रस्यओ
 सोवश्यायः॥तंडुलोधान्यविशेषः॥अपूपःपिष्टकस्य॥ए
 तेशब्दाःस्त्रियामुदिताःकथिताः॥इयमालिःपंक्तिःमुक्ता
 रत्नं॥आजिर्युद्धंदर्विर्भक्तसाधनी॥सिकतावालुका॥अ
 जिनाजिरशैवालनलमृणालतुहिनोडुपाज्यसस्यानि
 ॥द्वारास्पदकाष्ठानिचनपुंसकान्येवपटलंच॥४७॥
 एतेशब्दानपुंसकेभवन्ति॥इदमजिनंमृगत्वक्॥इदम
 जिरमंगणं॥शैवालंजलसंभवं॥नलंसुवर्णभाजनं॥मृणा
 लंपद्ममूलं॥तुहिनंतुषारः॥उडुपंप्लवः॥आज्यंघृतं॥स
 त्यं॥व्रीहिः॥द्वारगृहस्य॥आस्यंदराज्ञां॥काष्ठमिंधनं॥प
 टलगृहस्य॥तिमिरंवा॥एवकारोवधारणे॥४८॥ त्रिष
 प्यक्षेष्टिंद्रियसंज्ञकायतान्नपुंसकेविद्धि॥शेषाःपुंसि
 प्रोक्ताः॥श्रीपिष्टाद्याश्चनिर्यासाः॥४९॥ त्रिषप्यक्षेषु
 मध्येइंद्रियसंज्ञकमह्यंनपुंसकेविद्धि॥इदमक्षमिंद्रियं

शेषास्त्वक्षाः पुंसि प्रोक्ताः ॥ अयं देवानामक्षः कटाक्षः श्री
 विष्ठाधानिर्यासाश्च पुंसि भवन्ति ॥ अयं श्रीपिष्टः सर्जरसः ॥
 गुगुलु इत्येवमादयः ॥ ४८ ॥ विंशतिरानवतेः स्त्रीनपुं
 सकैतालुहृदयकुङ्जानि ॥ पार्श्वकुकुंदर विण्यतलध
 नलवणराष्ट्राणि च वै हि ॥ ४९ ॥ विंशतिप्रभृते योनव
 तिपर्यं ताः स्त्रियां भवन्ति ॥ इयं विंशतिः ॥ त्रिंशत् ॥ चत्वारिं
 शत् ॥ पंचाशत् ॥ षष्टिः ॥ सप्ततिः ॥ अशीतिः ॥ नवतिः ॥ एता
 नि नपुंसकै भवन्ति ॥ इदं तालुवदनैकदेशः ॥ हृदयं जीव
 नस्कानं ॥ कुङ्जभित्तिः ॥ एतानि नपुंसकान्ये वै हि अवम
 क्तेत्यर्थः ॥ इदं पार्श्वशरीरस्य ॥ कुकुंदरं नितंबकूपद्वयं ॥
 विण्यद्रव्यं ॥ तलमधः ॥ धनं द्विविणं ॥ लवणं रसविशेषः ॥
 राष्ट्रं जनपदस्कानं ॥ ५० ॥ क्रोडाघाटाजिह्वाशिरोध
 राशकुलीस्य हामायास्त्रियां विद्धि ॥ शारवाशिरवाक
 लामेखलारेखारजिपंक्ती च ॥ ५१ ॥ एताः स्त्रियां वि
 द्धि इयं क्रोडाजंकः ॥ घाटाघीवा ॥ शिरोधराघीवा ॥ जिह्वा
 सना ॥ शकुलीखंडस्य भस्मद्रव्यं ॥ सहावांछा ॥ मायाज
 नवंचनेच्छा ॥ इयं शारवावृक्षस्य ॥ शिरवाचूडा ॥ कलाविस्त
 नमेखलाकांची ॥ रेखारजिर्धनस्य पंक्तिर्देतानां ॥ ५२ ॥
 स्नायुश्रद्धोत्काशश्च स्त्रियां खट्वा भवेत्त्रेता ॥ ताणावा
 णा प्राणा विश्वाणा संक्रुणा विकोणा च ॥ ५३ ॥ एतेश
 द्वास्त्रियां भवन्ति ॥ स्नायुः शरीरस्य ॥ श्रद्धा आदरः ॥ उल्का
 आकाशेत्यातः ॥ ज्वाला च ॥ खट्वा शयनीयं ॥ त्रेता युगं ॥ ता
 णासूत्ररचना ॥ वाणावाणी ॥ प्राणाश्रद्धा ॥ विश्वाणालीला

संक्रुण्णानासिका॥विकोणानेत्रविबुद्धिः॥५२॥ भयवी
 जसिध्मपदवर्हशुक्रतक्रसुखदुःखशिखराणां॥विद्या
 न्नपुंसकत्वमसृगित्पस्यसदैव॥५३॥ एतेशब्दाः
 नपुंसकेभवंति॥इदंभयंत्रासः॥बीजमंकुरोत्पत्तिकार
 णं॥सिध्मंकुष्ठविशेषः॥पदंस्थानं॥बर्हंमयूरपिच्छंशु
 क्रंरेतः॥तक्रमथितं॥सुखंभोगः॥दुःखंपीडा॥शिखरं
 शृंगं॥असृकरक्तं॥सदैवेतिवचनाद्भयादीनां व्यभिचा
 रः॥अयंभयः॥५३॥ पाषाणोपलशृंगारप्रस्त्रभृंगार
 मस्तकस्तबकाः॥रूपंमुत्क्राशब्दरसस्पर्शशब्धाद
 यश्चोक्ताः सदापुंसि॥५४॥ एतेशब्दाः सदापुंसि
 भवंति॥यथायंपाषाणः प्रस्तरः॥उपलः शिलापाषाणर
 व॥शृंगारोविदग्धता॥प्रस्थः परिमाणं॥भृंगारः सुवर्ण
 मयः कलशः॥मस्तकः शिरः॥स्तबकः पुष्पोत्करः॥श
 ब्दो ध्वनिः॥रशोमाधुर्यादिः॥स्पर्शोमृदुकर्कशादिः॥गं
 धोनासिकाग्राह्यः कुसुमादेः॥रूपंमुत्क्रारूपंविहाय॥
 रूपंनपुंसकेभवति॥इदंरूपंचक्षुर्ग्राह्यं॥५४॥ शी
 खरयूपपुरोडाशकूपरूपलवशष्पाः॥धर्ममयवासे
 दशादाराः पुंसिवहुत्वंचैषां॥५५॥ एतेशब्दाः पुंसि
 भवंति॥अयंशीखरः पुष्पसंघातः॥उत्तुंगोवा॥यूपोयज्ञ
 भांडं॥पुरोडाशोयज्ञपिंडकिः॥कूपोवटः॥सूपोव्यजनं
 ॥लवोलेशः॥शष्पोवालत्पणं॥धर्मउपवासादिः॥मयो
 वेश्म॥वासांसिवस्त्राणितेर्षादशाः॥दाराः स्त्रियश्चपुं
 सिभवंतिबहुत्वंचैषांसदाभवति॥इमेवासेदशाः वस्त्रा

तसूत्रं ॥ इमेदारः स्त्रियः ॥ वासइतिकिं ॥ दशावस्त्रा
 ॥ ५५ ॥ मांसविवराभिधानं न पुंसकेविद्धितीर्थतुंडे
 च ॥ यवमाषाद्याव्रीहयः पुंसिप्रियंगवश्च स्त्रियामेव
 ॥ ५६ ॥ मांसाभिधानं विवराभिधानं च तीर्थतुंडे च न पुं
 सकेविद्धिजानीहि ॥ यथा मांसं पलं पललं क्रवमित्यादि
 इदं विवरं बिलं छिद्रं रंध्रं कुहरं सुषिरमित्यादि ॥ इदं ती
 र्थं पुरायस्थानं ॥ तुंडं वत्क्रं यवमाषाद्याव्रीहयः पुंसि ॥ य
 था इमे माषाः ॥ सुद्धाः कुलत्थाः सोष्टाः गोधूमाः तिलाः क
 लायाः मसूराः ॥ सर्षपाः ॥ प्रियंगवश्च स्त्रियामेव इमाः प्रि
 यंगवः ॥ ५६ ॥ पल्लवउक्तः पुंसितुनपुंसकेकिसल
 यं स्त्रियां लाक्षा ॥ क्रयोरचनापिंडकाकंडूः सपाचैव
 ॥ ५७ ॥ पल्लवशब्दः पुंसिभवति ॥ अयं पल्लवः ॥ इदं
 किशलयं प्रवालं ॥ लाक्षास्त्रियां स्यात् ॥ इयं लाक्षा जतु
 ॥ क्रगादयः शब्दाः स्त्रियां भवंति ॥ इयमृक्वेदावयवः ॥
 रोचना गोपितं ॥ पिंडं काशयगं ॥ कंडूः खर्जूः ॥ सपा रा
 त्रिः ॥ ५७ ॥ कललकफपूयकुल्माषकल्ककल्पगे
 ह मखलौहित्याः ॥ भर्भरपुंखचषालाश्च पुंसिकटा
 ह मत्स्योच ॥ ५८ ॥ एते शब्दाः पुंसि भवंति ॥ अयं क
 ललोगभीषयः ॥ कफः श्लेष्मा ॥ पूयः शोणितविकारः ॥
 कुल्माषः सस्पजातिः कल्कः सर्षपादीनां चूर्णं ॥ कल्पः
 कालपरिमाणं ॥ गेहोगृहं ॥ मखोयत्रः ॥ लौहित्यो नदवि
 शेषः ॥ भर्भरोवादित्रविशेषः ॥ पुंखः शरस्य ॥ चषालो
 मूपाग्रं ॥ कटाहोलोहभाजनं ॥ मत्स्यो मीनः ॥ ५८ ॥ श

वपलकतल्पसद्यवलिशामिश्रनिमित्तपित्तचित्तानि
 किल्विषवृजिनानितथ्यानपुंसकेपीठपापेच॥५९॥
 ॥ एतेशब्दाः नपुंसके भवन्ति॥ यथा इदं शर्वमृतशरीरं॥
 पलकं नेत्रो मविशेषः॥ तल्पं शयनीयं॥ सद्यनिवासः॥
 बलिशं मत्स्यबंधनं॥ आर्मिशंगृहद्वारं॥ निमित्तं कार
 णं॥ पित्तं धातुविकारः॥ चित्तं मनः॥ किल्विषं पापं॥ वृ
 जिनं कुटिलं॥ पीठमासनं॥ पापं पातकं॥५९॥ बल्व
 जलाजासूनां पुंयोगः स्याद्बहुत्वं च॥ स्थूलशाहल
 शिविराणां नपुंसकत्वं स्त्रियां एतनां॥६०॥ बल्व
 जादयः शब्दाः पुंसि भवन्ति॥ बहुत्वं चैषां सदैव॥ इमे ब
 ल्वजाः शय्याः॥ इमे लाजाः भ्रष्टधान्यानि॥ असवः प्रा
 णाः॥ एतेशब्दाः नपुंसके भवन्ति॥ इदं स्थूलमरारय
 प्रदेशः शाहलं हरिततृणं॥ शिविरं शकटस्थानं॥ एत
 नाशब्दः स्त्रियां भवति॥ इयं एतनासेना॥६०॥ ईर्ष्या
 रुचिः स्फुलिंगाः शय्यानिः श्रेणीकोटिः कुटीवाणी॥
 पेशीवरूथिनीचस्त्रियां कुथानाडिकाकंथा॥६१॥
 ॥ एतेशब्दाः॥ स्त्रियां भवन्ति॥ इयमीर्ष्याऽसूया॥ रुचि
 र्दक्षिः॥ अभिलाषो वा॥ स्फुलिंगा अग्निकणाः॥ शय्या
 शयनीयं॥ निः श्रेणी अधिरोहणी॥ कोटिः संख्या॥ कु
 टीगृहं॥ वाणीवाक्॥ पेशीमांसपिंडीवरूथिनीसेना॥ कु
 थादुर्णीकृता॥ नाडिकाकालपरिमाणं॥ कंथाजीर्णवा
 सः प्रावरणं॥६१॥ नाञ्जुपपदं व्रणं पुंसिवृक्षजन
 पांसुकंदुककलशाश्च॥ पंजरपलितहं हासराशि

विद्यादितरजातौ॥६२॥ नाडीपूर्वव्रणंपुंसिभवति
 अयं नाडीव्रणः॥नाड्युपपदइति किं॥दुष्टव्रणं॥वृक्षाद
 यः॥पुंसिभवति॥अयंवृक्षस्तरुः॥जनोलोकः॥पांसुः
 श्वूर्णं॥कंदुःस्वेदनी॥ ॥कलशो
 घटः॥पंजरादीनिइतरजातौनपुंसकेजानीयात्॥इदं
 पंजरंशकुनिबंधनं॥पलितंजरा॥द्वंद्वैरं॥अक्षरं व
 र्णः॥६२॥ मेधारसनानिद्रातंद्रातंत्र्यःस्त्रियांसमं
 जिष्ठाः॥मदिरामंदुराकृशरेस्यातांवाह्नुदुंदुभिश्च॥
 ॥६३॥ एतेस्त्रियांभवन्ति॥इयंमेधाधारणाशक्तिः
 रसनाशक्तिर्मेखलाच॥निद्रासुप्तिः॥तंद्राआलस्यं॥
 तंत्रीवाद्यविशेषः॥मंजिष्ठा रागद्रव्यं॥स्यातांभवेतामि
 त्यर्थः॥इयंमदिरा॥सुरामंदुरावाजिशाला॥कृशरति
 लयवागूःअक्षेर्दीव्यतेअक्षग्रहणंवादित्रसंबंधनि
 वृत्यर्थं॥वाद्यं दुंदुभिरित्यर्थः॥६३॥ धान्यद्विदलां
 शुकवितानवलयरत्नमिथुनंश्मशानानि॥विसृति
 मिराण्यपिविद्यान्पुंसकेग्रस्वेचैव॥६४॥ एतेश
 व्दानपुंसकेभवन्ति॥इदंधान्यं सस्यं॥द्विदलंमुक्तादीनां
 अंशुकंचस्त्रं॥वितानंवलस्त्रमयमावरणं॥वलयंसुवर्णा
 दीनां॥रत्नमणिः॥मिथुनंस्त्रीपुंसद्वंद्वं॥श्मशानंमृत
 स्थानं॥विसंपद्यमूलं॥तिमिरंतमः॥अग्रंशिखरंश्रे
 ष्ठंवा॥खमाकाशं॥६४॥ पुंजाद्रिकोणकरीषक
 षायतरत्नपिण्याकगर्भदर्भाश्चपुंसिस्युः॥पतनशु
 ल्वताम्रचापनाम्नानपुंसकता॥६५॥ एतेशब्दाः

पुंसिस्तुः॥अयंपुंजःसंघातः॥अद्रिःपर्वतः॥कोणोगृ
 हादीनां॥करीषोगोमयविकारः॥गर्भजौदर्यः॥दर्भः
 कुशः॥अर्भोवालः॥पत्तनादीनांयेपर्यायाःशब्दास्तेषां
 नपुंसकता॥इदंपत्तनंनगरंपुरमित्यादि॥शुल्वंस्ते
 क्मुखं॥ताम्रमुदुंबरमित्यादि॥चापंधनुःकार्मुकमि
 त्यादि॥६५॥ बिडवर्णास्त्रीज्ञेयासस्त्रावीथ्योचनी
 विभेयौच॥मंजूषागंडूषामूषापरिषद्गुहाचैव॥६६
 ॥ विट्शब्देयदाअवर्णस्तदास्त्रियांभवति॥यथाइ
 यंविट्विष्ठा॥अवर्णइतिकिं॥अयंविट्बैश्यस्तृतीयो
 वर्णःसास्त्रादयस्त्रियांभवन्ति॥सास्त्रागलकंबलः॥वी
 थीगृहावयवः॥नीवीमूलबंधनं॥भेरीवाद्यविशेषःमं
 जूषापेटापुस्तकादीनां॥गंडूषाहस्तजलं॥मूषामुवर्ण
 धमनिका॥परिषत्सभा॥गुहापर्वतस्य॥६६॥ तृ
 त्माकृपापताकारण्याकृषिश्चकाकिणीचैव॥एते
 स्त्रियांभवन्तिप्रतिशीराधाराचनेमिश्र॥६७॥ एते
 तृष्णादयःशब्दाःस्त्रियांभवन्ति॥इयंतृष्णापिपासाकृ
 पादयापताकाचिन्हं॥रण्यामार्गः॥कृषिर्वैश्यवृत्तिः॥का
 किणीपणचतुर्भागः॥प्रतिशीरतिरस्करिणी॥धाराप्र
 पत्तनं॥तुर्णामयीपर्वतस्परिखाचनेमिश्रःऋषिंडिका
 ॥६७॥ चतुःपथयुगलकुलचेलखोलधिषायार्ग
 लशफानां॥विद्धिनपुंसकभावंपरायस्यचपिहूपल
 योश्च॥६८॥ चतुष्पथादीनांनपुंसत्वंविद्धिजानीहि
 इदंचतुष्पथं॥युगलंयुग्मं॥कुलंव्याजः॥चेलंवस्त्रजा

तिः॥ खोलंभग्नभाडं॥ धिशयंगृहं॥ अर्गलं द्वारपिधानं
 शफंखुरः॥ परयं विज्जेतव्यं पिङ्गमयूरस्य॥ पलंचतुःप
 लिपरिमाणं॥ ६८॥ रयमंडपनरककपालगुडम
 णिमेढ्रदुर्दुरकुसूलाः॥ युग्माकाशव्रतशृंगवर्जिताः
 मंचः सदापुंसि॥ ६९॥ एतेशब्दाः पुंसि भवन्ति॥ अयं
 रयोवेगः॥ मंडपोजनाश्रयः॥ नरकोदुर्गतिः॥ अवीचि
 रिक्त्यादि॥ असुरश्च॥ कपालः सिरोवयवः॥ भिक्षाभा
 जनंच॥ गुंडइक्षुविकारः मणिः रत्नं॥ मेढ्रः शिश्नं॥ दुर्दु
 रोभेकः॥ कुसूलो धान्यादिस्त्रित्याधारः॥ युग्माकाशव्र
 तशृंगवर्जिता इति॥ युग्मादयश्च न पुंसके भवन्ति॥ इदं
 युग्मं युगलं॥ आकाशं नभः॥ व्रतं नियमः॥ शृंगं विषाणं
 पर्वतस्य च॥ मंचः काष्ठकृतः॥ ६९॥ स्तूलालक्तक
 कर्पाससूर्यकूर्पाससारथितरंगाः॥ अलकसमुडा
 वराटकतूपुरकंकणाः पुंसि॥ ७०॥ एतेशब्दाः पुंसि
 भवन्ति॥ अयं स्तूलो राशिः॥ अलक्तकः पादादिराग
 द्रव्यं॥ कर्पासः सूत्रद्रव्यं सूर्यो रविः॥ कूर्पासः कंचुकं॥
 सारथिः सूतः॥ तरंगः कल्लोलः॥ अलकः केशरचना॥
 समुडाः संपुटकः॥ वराटः कपर्दकं॥ ७०॥ सैन्यायु
 धमंगलनगरवृत्तफलमूलहरितालबिंबमुकुट
 कुम्भलतस्तृतीयाप्रकृतिः॥ पुंस्यवसथस्तथोद्गीथः
 संवीथः कालगीथश्च॥ ७१॥ सैन्यादीनि तृतीया
 प्रकृतौ जानीहि॥ इदं सैन्यं बलं॥ आयुधमस्त्रं॥ मंगलं
 प्रशस्तं॥ नगरं पुरं॥ वृत्तं प्रसवबंधनं॥ फलं मूलं हरि

तालं प्रसिद्धं विवं प्रति रूपं मुकुटशिरोभूषणं ॥ कुडन
 लंकलिका ॥ अवसथोद्गीथोपुंसिभवतः ॥ अयमवस
 थः परिव्राजकः ॥ अयमुद्गीथः साम ॥ संवीथो घटिका
 त्रयं ॥ कालगीथो पितदेव ॥ ७१ ॥ दर्पणमृदंगज
 ठराः पुंस्युक्ताः कुंतकुतपधूमाश्र ॥ व्रातहृददंडां
 कुशकटाक्षसंग्रामविटपाश्र ॥ ७२ ॥ एते शब्दाः पुं
 स्युक्ताः ॥ अयं दर्पणः आदर्शः ॥ मृदंगो मुरजः ॥ जठरः
 कुक्षिः ॥ कुंतः प्रासः ॥ कुतपः शस्त्रं ॥ कालविशेषश्च
 धूमो वह्निर्संभवः ॥ एते पुंसि भवन्ति ॥ अयं व्रातः संघः
 हृदः सरः दंडाज्ञा ॥ लकुटश्च ॥ अंकुशः शृणिः ॥ क
 टाक्षः अपांगदृष्टिः ॥ संग्रामो युद्धं ॥ विटपोलतागुल्मः
 ॥ ७२ ॥ पामास्त्रियां निगदिता पुंसिवैमाकुणपकू
 र्चैश्च ॥ कंदरयूथप्रोथाश्च वंशरेणुध्वजाश्चैव ॥ ७३
 ॥ पामाशब्दः स्त्रियां कथितः ॥ इयं पामा विचर्चिका
 ॥ ककूः वैमादयः पुंसि भवन्ति ॥ अयं वैमातंतुवायस्य
 कुणपो मृतशरीरं ॥ कूर्चः श्मश्रु ॥ अयं कंदरः पर्वतस्यै
 कदेशः ॥ यूथः संघातः ॥ प्रोथोऽश्वस्य नासिकाविवरयो
 रुपरिदेशः ॥ वंशो वेणुः ॥ रेणुः पांसुः ॥ ध्वजः केतुः ॥ ७३
 ॥ केदारखंडप्रशमाश्च पुंसि नित्यं कपाटाश्च ॥ हे
 लाकांची लाला सुधायुधाः स्युः स्त्रियां प्रवेणिच ॥ ७४
 ॥ एते पुंसि भवन्ति ॥ अयं केदारः क्षेत्रं ॥ खंडः द्रुमवि
 कारः ॥ प्रशमो धान्यच्छेदनः कपाटो द्वापिधानं ॥ एते
 स्त्रियां भवन्ति इयं हेला अनादरः कांची मेखना ॥ लाला

श्लेष्मविकारः॥ सुधाः मृतं॥ युधायुद्धं॥ प्रवेणीकेशर
चना॥ ७४॥ हानिग्लानिर्वापीविपणीसार्थश्चवेत
थास्वाहा॥ लक्ष्मीमनःशिलोपानहःस्त्रियांस्कारव
णुज्वराः पुंसि॥ ७५॥ एतेस्त्रियोभवंति॥ हानिरपच
यः॥ ग्लानिरशक्तिः॥ वापीपुष्करिणी॥ विपणीपण्यवि
धिका॥ सारिपटोलिका॥ स्वाहामंत्रावसानं॥ लक्ष्म्या
दयःस्त्रियांभवंति॥ इयंलक्ष्मीःश्रीः॥ मनःशिलाधातु
द्रव्यं॥ इयमुपानत्पन्नध्री॥ स्कारवादयः पुंसिभवंति
अयंस्काराणुःशिवःकीलश्च॥ अणुःसूक्ष्मःज्वररोगः॥
॥ ७५॥ पुंसिस्यात्प्राग्वंशस्त्रिषुलिंगेषुशृंखलंवि
द्विचमसस्तंभनिदाघःपशुशूकविटकाश्चपुंस्यु
क्ताः॥ ७६॥ प्राग्वंशशब्दःपुंसिभवति॥ अपंप्राग्वंशो
यज्ञकुटी॥ शृंखलंत्रिषुलिंगेषुजानीहि॥ अयंशृंखलः
इयंशृंखला॥ इदंशृंखलं॥ एतेपुंसिकथिताःअयंचम
सःसोमपात्रं॥ अयंस्तंभःनिदाद्योघर्मः॥ पशुर्गवादिः
शूकोधान्यादीनां॥ विटकःपिंडकृतपरिमाणद्रव्यं
शोडोवा॥ ७६॥ वल्कलकुंडलहिमचिन्हखलीन
ककुदगुह्यशुल्कशकलानि॥ तीरोलूखलकवचा
निचविद्यादितरजातो॥ ७७॥ वल्कलादीनिनपुंस
केजानीयात्॥ इदंवल्कलंवृक्षत्वक्॥ कुंडलंकर्णभू
षणं॥ हिमंतुहिनचिन्हमंकः॥ खलीनं॥ कंडिका॥ क
कुदंवृषभस्य॥ गुह्यंगोप्यस्थानं॥ शुल्कंशून्यस्थानं॥
शकलंखंडः॥ तीरंनदीकूलं॥ उलूखलंधान्यादिक्षो

दनं॥कवचसन्नाहः॥७७॥ मंडलकेसरभांडोत्तरी
 यसोपानकल्मषानि॥प्रादेरंतनपुंसकेसहकुंदु
 वपुलिनाभ्यां॥७८॥ एतेनपुंसकेभवन्ति॥इदंमं
 डलंसूर्यस्य॥केशरंकिंजल्कः॥भांडमुपकरणद्रव्यं
 उत्तरीयंप्रावरणं॥सोपानंखंडखंडिका॥कल्मषपापं
 अधपापंच॥प्रशब्दादेरंतरंशब्दनपुंसकेविद्धि॥इ
 दंप्रांतमतएवानुपसर्गस्तुपुंस्येवांतशब्दः॥कुटुंब
 पुलिनशब्दाभ्यांसहनपुंसके॥इदंकुटुंबंगोत्रवर्गःइ
 दंपुलिनंहीपं॥७९॥ स्त्रालीसभाजराणां स्त्रीत्वंस्त्र
 ल्याश्चवीच्याश्च॥कृविकट्योर्मंजर्यावल्याश्चैवं
 विजा नीयात्॥८०॥ स्त्राल्यादीनांस्त्रीत्वंभव
 ति॥इयंस्त्रालीरंधनभांडं॥सभागोष्ठी॥जरावृद्धत्यं॥
 स्त्रालीउच्चनिर्जलोदेशः॥वीचीतरंगः॥कृविलीवरणं
 ॥कटिःश्रोणी॥मंजरीवृक्षस्य॥वल्लीलता॥८१॥
 शिल्पंकुर्दिस्त्वनंशमलमरकतपलालकृक्काणि
 ॥मंदिररिक्थेचनपुंसकेमंदुरांतुस्त्रियांविद्धि॥
 ॥८०॥ एतेनपुंसके भवन्ति॥इदंशिल्पंकलादि
 कंकर्म॥कृर्दिर्वीतिः॥अन्नेभक्ष्यं॥शमलममेध्यं म
 रकतरत्नं॥पलालंधानादीनां॥कृकृंकणं॥मंदिरंगृ
 हं॥रिक्थंद्रव्यमंदुराशब्दंस्त्रियांजानीयात्॥इयंमंदुरा
 वाजिला॥८०॥ कल्ककृमिमुन्यंगारवप्रग्रहहो
 मर्बियस्मरेफाः॥मंडकरंडवरंडाश्चपुंसिषपथां
 वरीषौच॥८१॥ एतेपुंसिभवन्तिअयंकल्कपापं॥दं

भश्च॥कृमिःकीटः॥मुनिस्तपस्वी॥अंगारःकाष्ठस्य
वप्रःप्राकारः॥ग्रहउपरागः॥होमोमंत्राहुतिः॥ऋषि
स्तापसः॥यक्ष्मारोगःरेफोवर्णविशेषः॥अधमश्च।
मंडोन्नविकारः॥करंडःकुशभांडः॥वरंडःकाष्ठविशे
षः॥शपथःप्रत्ययकरणं॥अंबरीषोभ्राष्ट्रः॥८१॥ म
शुरातनुस्तनूर्वर्तिनीसूचियवागूर्वर्णिनिकाशा
शर्कराःस्त्रियांपुंसितर्कश्च॥८२॥ एतेस्त्रियांभ
वंति॥इयमशुरानगरी।तनुःशरीरं॥तनूस्तदेवाव
र्तिनीकाष्ठोद्भवशब्दसाधनं॥सूचीमूलंपापस्या।य
वागूःअन्नविकारः॥वर्णिःसर्पिः॥निकाशाकर्षवि
कारः॥शर्करागुडविकारः॥तर्कःपुंसिभवति॥अयं
तर्कउहः॥चशब्दःपादपूरणे॥८२॥ बंधुरविषा
णयोस्त्रिकंभवेत्यल्वलंतृतीयंस्यात्॥शकटोशी
रकुतूहलशरावट्टंनजानीहि॥८३॥ त्रिक
मितिलिंगत्रितयं॥अयंबंधुरः॥इयंबंधुरा॥इदंब
धुरंउत्तममांसं॥अयंविषाणःइयंविषाणं॥शृगं पल्व
लंतृतीयंनपुंसकमित्यर्थः॥इदंपल्वलं॥अल्पस
रः॥एतानिनपुंसकानिजानीहि॥इदंशकटयानं॥
इदंमुशीरंवीरणमूलं॥कुतूहलंकुतुकं॥शरावंमृन्म
यभाजनं॥इदंसमूहः॥८३॥ यूकोल्कामुक्तेषोष
धिवर्त्तिभ्रुकुटयःस्त्रियांमुदिताः॥वाल्मीक्यध्वर
निर्यूहव्यूहमुस्तकाःपुंसिकुंभश्च॥८४॥ एतेस्त्रि
यांमुदिताः॥इयंपूकामस्तककृमिः॥उल्कासंघात

दयं॥ दग्धकाष्ठं च॥ शुक्तिर्जलसंभवं॥ ओषधिः फलपा
 कांतो वृक्षविशेषः॥ वर्तिर्दीपस्य॥ भुक्कुटिर्भूभंगः पु
 ष्यरचनावा॥ वाल्मीक्यादयः पुंसि भवंति॥ यथा वाल्मीकिः
 ऋषिः॥ मृत्कूटश्च॥ अध्वरो यागः निर्घूहश्चंद्रपाणिः
 गूहः समूहः॥ प्रभूतः पुस्तको गंधद्रव्यं च कुंभो घटः
 ॥ ८४ ॥ केयूरतरलतूर्यगदानिनित्यं न पुंसके वि
 द्धि॥ पुंसि गवाक्षं विद्यास्त्रियां श्यामा भुशुंडी भांडी
 च॥ ८५ ॥ केयूरादीनि न पुंसके जानीहि॥ इदं केयू
 रंबाहुभूषणं॥ इदं तरलमलंकारः॥ तूर्यं वादित्रं॥

॥ अंगदंबाहुभूषणं॥ गवाक्षशब्दं पुंसि
 विद्याज्जानीयात्॥ यथा अयं गवाक्षो वातायनः॥ एते
 शब्दाः स्त्रियां भवंति॥ इयं श्यामा स्त्री॥ भुशुंडी आपुधं
 भांडी भिंडिपालः॥ ८५ ॥ भवतोऽप जनोपपदावं
 गपदौ पुंसिनित्यमिमनिच्च॥ रक्षणकोष्ठभ्रेषाश्च
 सहनिपातोपसर्गाभ्यां॥ ८६ ॥ अपोपपदे अंगश
 ब्दः जनोपपदे पदशब्दश्च पुंसि भवतः॥ यथा अयम
 पांगो नेत्रांतः॥ अयं जनपदो लोकः॥ पृथ्वादिभ्य इम
 निच्च॥ अनइत्यनुवर्तते॥ टेरिति टिलोपः॥ स्वरितो ह
 लादिर्लघोरिति रेफादेशः॥ इमनिच्प्रत्ययांताः पुंसि
 भवंति॥ अयं प्रथिमा॥ गरिमा॥ लघिमा॥ दृढिमा॥ इ
 त्येवमादयः॥ एते पुंसि भवंति॥ अयं रक्षण स्तरुस्त्थानं॥
 अयं कोष्ठो हरिशाला॥ अयं भ्रेषोऽन्यायः निपात
 श्वादिः॥ उपसर्गः प्रादिः॥ ८६ ॥ स्थावराण्ययं

द्युठयक्वुजस्तु॥यदिवाभावेकर्मणि स्युस्तदैषो
नियतानपुंसकता॥८७॥ अण्॥अज्य॥यत्॥यु
ठक्॥यक्॥वुञ्च॥एतैप्रत्ययाःभावेकर्मणिवायदि
स्युस्तदातदंतानामेतेषानपुंसकत्वंजानिहि॥यथा
हायनांतपुंरोहितादिभ्योऽण्॥दिहायनस्यभावः॥
कर्मवाद्देहायनं॥यूनोभावःकर्मवायौवनं॥नष्टत
इतिनलोपेप्राप्तेइत्यण्पठ्यतइतिप्रकृतिभावःस्त्वं
वरंयजमानं॥इगंतत्वेनलघूपध इत्यण्॥मृदेर्भा
वःकर्मवामार्दवं॥पाठवःलाघवं॥आर्जवं॥अजप्रा
णिजातिभिर्जातिवयोवचनोगोत्रादिभ्योऽज्॥अश्व
स्यभावःकर्मवाआश्वं॥गार्दभं॥वयोवचनात्कौमा
रं॥शैशवं॥उद्गात्रादेः॥इदमोद्गात्रं॥सरव्युर्ध इतियः
सरव्युर्भावःकर्मवासरव्यं॥स्तेयन्नलोपश्चेतियत्प्र
त्ययः॥स्तेयस्यभावःकर्मवास्तेन्यं॥होत्रादिभ्योयुः
होतुर्भावःकर्मवाहोत्रीयं॥प्रोत्रीयं॥अंगात्रीयं॥दुहि
त्रीयं॥ठक्॥कपेर्भावःकर्मवाकापेयं॥रोहितादिभ्यो
यक्॥वृहस्यतेर्भावःकर्मवाबार्हस्यत्यं॥सेन्यापत्यं
वुञ्च॥योपधाद्गुरूपोत्तमाद्बुञ्च॥रमणीयस्यभावः॥
कर्मवारमणीयकं॥अहोरूपमित्यादिकेद्रष्टव्यं॥
॥८७॥ व्रजशूलौपुंसिनपुंसकेचमृधं॥कंबलतोम
रमुकुलकंदुकाःपुंसिभास्त्रास्त्रि॥८८॥ व्रजशूल
शब्दौपुंसिभवतः॥अयंव्रजःअयंशूलः॥मृधंनपुंस
केविद्धि॥इदंमृधंयुद्धं॥एतेशब्दाःपुंसिभवन्ति॥अयं

कंबलः पुणीवस्त्रं ॥ अयंतौ मरः शरप्रहरणं ॥ मुकुलः
 कुड्मलः ॥ कुंदुकोयानं ॥ भास्त्राशब्दः स्त्रियां भवति
 इयं भास्त्रा कमलपत्री ॥ ८८ ॥ आकारेकारंतं स्त्र
 वरं जंगमं स्त्रियां भवेन्नित्यं ॥ क्वचिदुक्तरंतं मपि प्रो
 क्तं वा पुंसि योनिः स्यात् ॥ ८९ ॥ आकारंतमीकारं
 तं यत्क्वा वरं जंगमं तत्सर्वस्त्रीलिङ्गं भवति ॥ आकारं
 तं स्त्रा वरं यथा ॥ इयंगं गायमुना ॥ नर्मदा ॥ ईकारंतं
 शरवती सरस्वतीत्यादि ॥ आकारंतं जंगमं यथा ॥ इयं
 देवदत्ता ॥ यज्ञदत्ता वलाका ॥ अंबिकेत्यादि ॥ ईकारं
 तं ॥ कुमारी गौरी ॥ ब्राह्मणी ॥ हस्तिनी ॥ श्वश्रूः ॥ वधूः ॥
 क्वचिदित्ति किं ॥ कटपूः ॥ धान्यलूः ॥ अयं योनिः इयं यो
 निः ॥ ९० ॥ वाग्विषयस्य च महतः संक्षेपतस्य
 विधिर्हृत्तः ॥ यन्नोक्तमत्र सद्भिस्तल्लोकतस्वबो
 द्यः ॥ ९० ॥ इति श्रीमदरिचलवाग्विलासमंडितस
 रस्वतीकंठाभरणानेककविशरणश्रीनरपतिसे
 वितविक्रमादित्यकिरीटकोटिनिघृष्टचरणारवि
 दाचार्यवररुचिविरचितो लिंगविशेषविधिः समा
 प्तः ॥

श्रीगणेशायनमः॥ गणितस्य नाममालां वक्षे गुरुप्र
 सादतः॥ बालानां हि सुबोधा य हरिदत्तो हि जाग्रणीः॥ १॥
 ॥ अथ नक्षत्रनामानि ॥ अश्विनी दक्ष भंदास्तना सत्प
 तुरगं हयम् भरणी यम भं याम्यं प्रोक्तं संतकमांतकं
 ॥ २॥ कृत्तिकाग्निभमाग्नेयं कृत्तानं हव्यं वाहनं अनलं
 दहनं क्षी च वह्निभं च हुताशनं ॥ ३॥ रोहिणं रोहिणीं ब्रा
 ह्मं प्राज्ञापत्यं च धातृभं मृगशीर्षं मृगशि रं सौम्यं मृ
 गश्रवशोभनं ॥ ४॥ ऐतद्वं च द्रुशशिभमिदं चंद्रभमुच्य
 ते आर्द्रा शिवं शिवं क्षी च शिव भं रोद्रमीश्वरं ॥ ५॥ ईशं
 च शंकरं सर्वेशं करं शशि शैश्वरं पुनर्वसु पुनः प्रोक्त
 मादित्यं च तथादिति ॥ ६॥ पुष्यं तिष्यं गुरुं च अश्ले
 षा सर्पदैवतं सार्यं भं समघाच पितृदैवतं ॥ ७॥ पितृभं
 पितरं पितृं पूर्वाफाल्गुनि भाग्यभं भगं भाग्यंतथा
 प्रोक्तोत्तराफाल्गुनि चार्यं भं ॥ ८॥ उग्रार्धमास्ततो ह
 स्त अर्कं चैव तथा र्कं भं करं स वित्तं सूर्यं क्षी चित्रात्वा
 ष्टं च त्वष्ट्रं भं ॥ ९॥ सुरवार्द्धं किं संशं च तथा स्वातिं
 च मारुतं अनिलं वायुनक्षत्रं विशाखं द्रुग्निदैव
 तं ॥ १०॥ शक्राग्निभद्विदैवं च मैत्रं मित्रानुराधकं ज्ये
 ष्ठा शक्रं च शक्रं क्षी पौरुहूतं तथैंद्रं भं ॥ ११॥ तथैव
 वासवं क्षी च मूलं नैष्ठिकं तिनिर्ऋतिं पूर्वाषाढा तथा
 पूषात्तोयं च तथां बुभं ॥ १२॥ ऊषा चैवोत्तराषाढा
 विश्वं च विश्वदैवतं श्रवणं वैष्णवं विष्णुर्गोविंदं ह
 रिभं श्रुतिः १२॥ वासुदेवं धनिष्ठा च श्रविष्ठा वासवं

वसु शतभिषावरुणंचैववारुणशततारका ॥१४॥
 अजमार्जपदंभूतथाजचरणंमतं तथोतराभा
 द्रपदमाहिर्वुध्चभंस्मृतं ॥१४॥ रेवतीपूषभंपौष्म
 पूषमांत्यचपौष्मभंपूषंचैवांत्यसंज्ञंतुकथितंशा
 खकोविदैः १६ ॥ इतिनक्षत्रनामानिअथनक्षत्रसं
 ज्ञाधिषाय भमर्षनक्षत्रंतारकाइतिगद्यते ॥ इति
 नक्षत्रसंज्ञाअथैकाद्यंकानांसंज्ञा ॥ एकंदुरजनीना
 यकुभुचंद्रं चमेदिनी ॥ धरारूपनिशानाथरजनी
 शनिशाकर ॥ १७ ॥ वसुधासर्वरीकातशशांकावन
 यस्तथायत्रभूमीदु नामानिप्रोक्तातत्रैकसंज्ञका
 ॥ १८ ॥ द्विनेत्रलोचनः पद्मादस्त्राक्षियमवाहवः यम
 लाश्विभुजापाणिकरयुग्मादयोमत्ताः २० ॥ रुशानुगु
 णरामाग्निपावकानलवन्हयः ३ताशनास्त्रयस्ति
 स्वप्रोक्ताश्चशिखिनावुधैः ॥ २१ ॥ चतस्रश्चतुरोवे
 दाशागराधिकृताश्चतुः समुद्रांभोनिधिपुगाश्रुति
 नीररगीश्वराः ॥ २२ ॥ शरमार्गणवाणे षुसायकानि
 लमारुतः समीरणाक्षपवनाः पंचवातास्तथाशुगाः
 ॥ २३ ॥ षष्ठसंज्ञाषड्रत्वंगरसाप्रोक्तमिनीषिभिः मुनि
 पर्वतशैलादिसप्ताचलनगास्मृताः ॥ २४ ॥ सत्ताह
 याश्चतुरगासप्तागमुनयोपिच ॥ अष्टानींवसुनागे
 महस्तीदंत्यष्टकुंजराः ॥ २५ ॥ गोनंदोकनवानांच
 ग्रहखेटाखगास्तथा शून्याभ्रगगनं व्योमखमंव
 रनभोविपत् ॥ २६ ॥ आकाशनामयत्रैवतत्रशून्यमु

दाहृतककुपदिककाष्ठाचदससंज्ञासदैवहि॥२७॥
 शिवैकादशरुद्राश्चसर्वेशाभवशंकरायत्रेश्वरस्य
 नामानितत्रैकादशकीर्तितः॥२८॥भास्करादित्य
 सूर्यार्कद्वादशचदिवाकरः॥रविःसहस्रकिरणदिन
 कृद्नवोद्धुवं॥२९॥बुधैर्द्वादशविज्ञेयायत्रनामभ
 वेद्रविःविश्वेत्रयोदशःप्रोक्तःइंद्रशक्रश्चतुर्दशः॥
 ॥३०॥आखंडलःसुरपतिःसुरेशमनुवासवाःतिथि
 पंचदशःप्रोक्तानृपभूपतिषोडशः॥३१॥ज्ञेयाषो
 डशसंज्ञावेनामस्याद्यत्रभूपतेः॥अथसप्तदशा
 त्यष्टितत्रैवाष्टदशाधृतेः॥३२॥ह्यविंशतेराकृतिश्च
 नारवसंज्ञास्तुविंशतिःसिद्धानिनाश्चतुर्विंशत्तत्त्वं
 चपंचविंशतिः॥३३॥सप्तविंसतिनक्षत्राधिशयक्षो
 दुश्चकथ्यतेदंतारदाश्चद्वात्रिंशत्संज्ञोक्तामुनि
 संमते॥३४॥त्रिदशादेवतादेवास्त्रयस्त्रिंशत्सुरा
 बुधाःत्रिविष्टपाश्चविवुधासंज्ञाकानांसदास्फुटाः
 ॥३५॥इत्येकसंज्ञा॥अजक्रियोमेषसंज्ञाप्रोक्ताबुधै
 श्चगोवृषंमिथुनोवैणिकोयुग्नोप्रोक्तोवर्कश्चकीट
 कः॥३६॥मृगारिमृगराट्सिंहोमृगेंद्रकेसरिहरी॥
 नारीस्त्रीयुवतीयोषितकन्याचप्रमदांगना॥३७॥व
 णिकतुलावाणिजश्चवृश्चिकोलिसंरिहपः॥चापो
 धनुश्चधनुषोकोदंडकार्मुकोपिच॥३८॥तथैव
 विबुधैःप्रोक्तोनक्रश्चमकरेमृगःघटकंभश्चक
 लशोमत्स्योमीनोभषोमत्तः॥३९॥इतिराशिसंज्ञा

प्रथमेतनुश्चमूर्तिराद्यं देहशरीरकंद्रविणंधनं हि
 तीयंच द्रव्यंच समर्थविधिः ॥४०॥ कुटवं स्वाप्तं च सु
 खं विभवं श्रेयं वैभवं सहजं सहस्तृतीयंच पराक्र
 मं सहोदरं ॥४१॥ विक्रमं त्रिंश्वदुश्चिकंचतुर्थं हिवु
 कं जलं जननीमातृपातालं वंधुतूर्यं सखं सुहृन् ॥
 ॥४२॥ रसात्तलां बुवेषोक्तं पंचमं सुतमात्मजं संता
 नं बुद्धिसंज्ञाच विद्याधीश्वरं नंदनं ४३ ॥ अरिः षष्ठं विप
 र्यसंचक्षेपः शत्रुश्च षट् द्विषं विरोधी वैरिसंज्ञं च षट्
 कोणं च सप्तकं ॥४४॥ कलत्रं सप्तमं चाथ द्यूतं च स्म
 रमन्मथं जामित्रं मदनाह्वानं कामंततोष्टमं मूर्तिं ॥
 ॥४५॥ निमीलनं च निधनं रं ध्रुमृत्युर्विनाशनम्
 छिद्रं वसुत्ततो भाग्यंधर्मं च नवमंतपः ॥४६॥ त्रिको
 णं च तथा काशं व्यापारं दशमं विपत्कर्मोदरख्यं
 व्योमं च गगनं पुष्करं नभः ॥४७॥ एकादशं भवं ला
 भं प्राप्तिमापमुदाहृतं अंत्यं व्ययं द्वादशमं रिष्यं प्रा
 दुर्मुनीश्वराः ॥४८॥ इति द्वादशभावानां संज्ञा ॥
 अन्यच्च चतुर्थं मष्टमं प्रोक्तं चतुरस्रं सदैव हि दशै
 कादश षष्टस्त्रिंशश्चोपचपानि च ॥४९॥ अन्या
 ह्युपचपानि स्युर्गर्गाद्यैर्गदितानि वै कंटकं केंद्रमि
 त्युक्तं तथा बुधैश्चतुष्टयं ॥५०॥ द्यूतं बुद्धशमेका
 निततः पणफरं स्मृतं हि पंचाष्टमलाभानां ततश्चा
 पीक्षितं भवेत् ॥५१॥ व्यापारिसहधर्मीणां त्रिको
 णनवपंचमं ॥ इति केंद्रत्रिकोणपणफर आपो

दाहृतककुपदिककाष्ठाचदससंज्ञासदैवहि॥२७॥
 शिवैकादेशरुद्राश्च सर्वे शाभवशंकरायत्रेश्वरस्य
 नामानितत्रैकादशकीर्तितः॥२८॥ भास्करादित्य
 सूर्यार्कद्वादशं च दिवाकरः॥ रविः सहस्रकिरणदिन
 कृद्^{मा} नवोद्युवं॥२९॥ बुधैर्द्वादशविज्ञेयायत्रनामभ
 वेद्रविः विश्वेत्रयोदशः प्रोक्तः ईद्रशक्रश्चतुर्दशः॥
 ॥३०॥ आखंडलः सुरपतिः सुरेशमनुवासवाः तिथि
 पंचदशः प्रोक्तानृपभूप तिषोडशः॥३१॥ ज्ञेयाषो
 डशसंज्ञावैनाम स्याद्यत्रभूपतेः॥ अथ सप्तदशा
 त्यष्टितत्रैवाष्टदशाधृतेः॥३२॥ द्वाविंशतेराकृतिश्च
 नखसंज्ञास्तुविंशतिः सिद्धाजिनाश्चतुर्विंशत्तत्वं
 चपंचविंशतिः॥३३॥ सप्तविंसतिनक्षत्राधिशयस्त्रो
 दुश्चकथ्यते दंतारदाश्चद्वात्रिंशत्संज्ञोक्तामुनि
 संमतं॥३४॥ त्रिदशा देवता देवास्त्रयस्त्रिंशत्सुरा
 बुधाः त्रिविष्टपाश्चविवुधासंज्ञाकानांसदास्फुटो
 ॥३५॥ इत्येकसंज्ञा॥ अजक्रियोमेषसंज्ञाप्रोक्ताबुधै
 श्चगोवृषं मिथुनोवैणिकोयुग्नोप्रोक्तो कर्कश्चकीट
 कः॥३६॥ मृगारिमृगराट् सिंहो मृगेंद्रकेसरीहरी॥
 नारीस्त्रीयुवतीयोषित्कन्याचप्रमदांगना॥३७॥ व
 णिकतुलावाणिजश्चवृश्चिकोलिसंरीसृपः॥ चापो
 धनुश्चधनुषोकोदंडकार्मुकोपिच॥३८॥ तथैव
 विबुधैः प्रोक्तो नक्रश्चमकरोमृगः घटकुंभश्चक
 लशोमत्स्योमीनोभूषोमतः॥३९॥ इति राशिसंज्ञा

प्रथमंतनुश्चमूर्तिराद्यं देहशरीरकंद्रविणंधनं हि
 तीयंच द्वेयंच समर्थविधिः ॥४०॥ कुटवं स्वाप्तं च सु
 खं विभवं श्रेयं वैभवं सहजं सहस्तृतीयंच पराक्र
 मंसहोदरं ॥४१॥ विक्त्रं मंत्रिश्च दुश्चिक्यं चतुर्थं हिवु
 कं जलं जननीमातृपात्तालं बंधुतूर्यं सखं सुहृत् ॥
 ॥४२॥ रसात्तलांबुवेषमोक्तं पंचमं सुतमात्मजं संता
 नं बुद्धिसंज्ञाच विद्याधीश्वरे वनंदनं ४३ ॥ अरिः षष्ठं विप
 लं च द्वेषः शत्रुश्च षट्द्विषं विरोधी वैरि संशंच षट्
 कोणं च सप्तकं ॥४४॥ कलत्रं सप्तमं चाथ द्यूतं च स्म
 रमन्मथं जामित्रं मदनाह्वानं कामं ततोष्टमं मूर्तिं ॥
 ॥४५॥ निमीलनं च निधनं रं ध्रुमृत्युर्विनाशनम्
 छिद्रं वसुत्ततो भाग्यं धर्मं च नवमं तपः ॥४६॥ त्रिको
 णं च तथा कांशं व्यापारं दशमं विपत्कर्म वारण्यं
 व्योमं च गगनं पुष्करं नभः ॥४७॥ एकादशं भवं ला
 भं प्राप्तिमापमुदाहृतं अंत्यं व्ययं द्वादशमं रिष्यं प्रा
 दुर्मुनी श्वराः ॥४८॥ इति द्वादशभावानां संज्ञा ॥
 अन्यच्च चतुर्थं मष्टमं प्रोक्तं चतुरस्रं सदैव हि दशै
 कादश षष्टस्त्रिंशश्चोपचपानि च ॥४९॥ अन्या
 ह्युपचपानि स्युर्गर्गाद्यैर्गदितानि वै कंटकं केंद्रमि
 त्युक्तं तथा बुधैश्चतुष्टयं ॥५०॥ द्यूतं बुदशमेका
 निततः पणफरं स्मृतं द्विपंचाष्टमलाभानां ततश्चा
 पीक्षि मं भवेत् ॥५१॥ व्यपारि सहधर्मीणां त्रिको
 णनवपंचमं ॥ इति केंद्रत्रिकोणपणफर आपो

ल्किमसंज्ञा ॥ आलयमुवनं गेहं गृहं क्षेत्रं च मंदिरं
 ॥ ५२ ॥ स्थानं च सदनं वेश्म तथावासं विनिर्दिशे
 त् इति भुवनसंज्ञा आदित्यः सविता सूर्यस्ति
 ग्मांशुर्दिनकृद्रविः ॥ ५३ ॥ सहस्रकिरणः पूषा प्रद्योत
 नो दिवाकरः पतंगस्तपनो मित्रो मार्तण्डस्तरणिर्भगः
 ॥ ५४ ॥ विकर्तनः सप्तसप्तिः सप्ताश्वद्युमणिः खगः वि
 रोचनो दिनकरो दिनमणिस्तुरहर्षतिः ॥ ५५ ॥ दिवा
 पतिर्दिनेशश्च दशसतांशुर्यमाविवश्वा निनां शुमा
 लिं प्रभाकरश्च भास्करः ॥ ५६ ॥ अर्कस्त्रयीतनुर्भानु
 स्तिग्मांशुर्मिहिरौ हरिः ॥ ५७ ॥ इति सूर्यनामानि चंद्र
 मारजनीनायोरोहिणीवल्लभो विभुः दोषाकरो निशा
 नायो प्रालेयांशुनिशापतिः ॥ ५८ ॥ अञ्जो राजा शशि
 श्वद्रो मृगांशुः करजनीकरः रजनीशो यामिनीशः क्षपा
 करो निशाकरः ॥ ५९ ॥ ईर्दुर्निशीथिनीनाथः क्षपेशो
 सर्वरीपतिः शशांकः शीतरश्मीश्वसोमोस्त्रिनयनो
 मत्तः ॥ ६० ॥ शीतकिरणो हिमरश्मिः शीतद्युतिर्हिमद्युति
 राजश्चेतरश्मिः शीतांशुर्यामिनीपतिः ॥ ६१ ॥ भेषो हि
 मरश्मिमालिधिष्मेशस्तारकाप्रभुः उडुपोरोहि
 णीकांतो द्विजेंद्रो रोहिणीप्रियः ॥ ६२ ॥ इति चंद्रनामानि
 मंगलोत्कभूमिसुतो लोहितो भूमिनंदनः क्षोणिजो
 मेदिनीस्तनुर्भूमिजोधरणीसुतः ॥ ६३ ॥ क्षितिजः पृथि
 वीस्तनुर्मेदिनीनंदनः कुजः धरासुतो धरणिजो वक्रो
 भूमिजभूमिभूः ॥ ६४ ॥ धरात्मजो धरास्तनुरक्षोणी

कुभुः ऊर्वीसूतोप्यवनिजोभूसुतः क्षितिर्नन्दनः
 ॥ इति भौमनामानि रोहिणीनन्दनः सोम्य
 ॥ इन्दुजोऽश्वशशिजो रोहिणीजोऽश्वश
 ॥ ६६ ॥ सोमजो वित्शशीजश्चन्द्रजो हिमरश्मि
 शशकश्चन्द्रमासूनुको विदो गदितो बुधैः ॥ ६७ ॥
 ॥ रीर्तृहस्पतिर्जीवो धिषणो देवेंद्र
 ॥ इन्द्रमन्त्री देवगुरुर्नानापकचर्चितः
 ॥ ज्योवासवे ज्योदेवे ज्यसचिवो गुरुः
 ॥ गिरसो वाक्पतिश्चांगिरा सुतः ॥ ६८ ॥ इति ग
 ॥ कविर्देत्यगुरुः शुक्रो भार्गवो भृगुर्नन्दनः
 ॥ ६९ ॥
 ॥ पूर्वदेवगुरुर्भृगुः आत्सुक्यजि त्रिदशा
 ॥ त्तो देवारि पूज्य च ॥ ७० ॥ इ
 ॥ मः शीरो शीरो र्कतनयो र्कजः
 ॥ छायासूतो रवेः सुतः ॥ ७१ ॥
 ॥ सूर्यजो सूर्यतनयः
 ॥ शक्रः ॥ ७२ ॥ मार्तण्डजो सूर्यसुतो भ
 ॥ जः शनिः सूर्यपुत्रो भानुसु
 ॥ ७३ ॥ इति शनिनामानि राहुर्वि
 ॥ केयस्तथा तमः स्वर्भानुश्चन्द्रमाश
 ॥ नो मतः ॥ ७४ ॥ इति राहुकेतु
 ॥ ग्वेदोद्युचरो खेचरो ग्रहः
 ॥ ७५ ॥ वियज्ञो ग

भस्वरः तथा गगनवर्त्मा च द्युगाभी च मरुत्ययी ॥ ७७ ॥
 इति ग्रहनामानि चैत्रादिनाममासानां बुधैः संज्ञा प्र-
 कीर्तिता मधुश्रवमाधवः शुक्रशुचिर्नभोनभस्य वै ॥
 ॥ ७८ ॥ ईषूजैः सहः सहस्यो तथा तपतपस्यकौ भाद्र-
 पदं प्रोष्ठपदः प्रोक्तश्चाद्यैर्मुनीश्वरैः ॥ ७९ ॥ इति मा-
 सनामानि मासोदर्शावधिश्चांद्रस्योरोर्कराशिचारत-
 सावनोदिनत्रिंशद्विनाक्षत्रश्चंद्रभाक्रमात् ॥ ८० ॥ इति
 च सुर्विधमाससंज्ञा अक्षरैः षष्ठिभिर्द्वैधैः पलमेकं बु-
 धैः स्मृतम् पलैश्चरवरसैर्नाडीप्रमाणं भवति स्फुटं ॥
 ॥ ८१ ॥ नाडी घटी च घटिका विनाडी फलमीरितम् दि-
 नस्य रात्रेस्तूर्यं शो सोयामः प्रहरोच्यते ॥ ८२ ॥ इति घटी-
 पलप्रहरसंज्ञा ॥ वासरोदिवसो घस्रस्तथा होद्युर्दिन-
 स्मृतं इति दिनसंज्ञा निशीथिनीक्षपारात्रिं प्रोक्तान-
 त्तंचरवरी ॥ ८३ ॥ दोषानि शास्त्रियामाचरजनीयामि-
 नीतमी इति रात्रिसंज्ञा दिनाद्धाहृतमध्याह्नं रात्र्यर्द्ध-
 च महानिशा ॥ ८४ ॥ निशीथो मध्यरात्रिश्च रात्रिषो-
 स्ततः परंतथैव रात्रिः पूर्वार्द्धं सूर्यास्ताच्च गतानिशा ॥
 ॥ ८५ ॥ सूर्योदयाच्च मध्याह्ने यावत्पूर्वाह्नं संज्ञकं तथा
 मध्याह्नतः पश्चाद्दिनशेषे पराह्नकं ॥ ८६ ॥ इति पूर्वा-
 ह्नपराह्नसंज्ञा दिनरात्रेरहोरात्रं प्रोच्यते षष्ठिना डि-
 कं दिनैः पंचदशमितैः पक्षैकोपि निगद्यते ॥ ८७ ॥ प-
 क्षशुक्लः सितः श्वेतो वलक्षो बहुलोत्तरः असितो बहु-
 लः कृष्णो शुक्लोत्तरसितोत्तरः ॥ ८८ ॥ इति पक्षसंज्ञा प-

... : स्यात्तुर्मासद्वयेन च ऋतुत्रयेणा

यनः स्यादयं न द्वयेन वत्सरः ॥ ८९ ॥ वर्षाब्दहाय

... : संवत्सरः समास्मृतः इति ऋत्वयनवर्षसंज्ञा

बुद्धिस्थानानामानिवुधाः प्रतिपदादितः ॥ ९० ॥

... परं लक्ष्मीवती

... वलासुमहती तथा ॥ ९१ ॥ उग्रकर्मा

... वत्तिजया ततः उग्रा ततः पंचमी

... मासिका ॥ ९२ ॥ चतुर्दशी दिवा भूता चैकदशी

... नं अमावास्या नष्टकलादशी नष्टेन्दुरुच्यते ॥ ९३

... यिर्न दशष्टी च प्रतिपत्तया द्वितीया सप्त

... गदिता द्वादशी बुधैः ॥ ९४ ॥ अष्टमी तृतीया त

... वमी तथा प्रो

... दुर्दशी ॥ ९५ ॥ पंचमी दशमी पूर्णा

... येव च प्रोक्ता च पूर्णिमा राका प्रतिपत्संयुता यदा ॥

... ॥ पूर्णिमानुमतिस्तद्वद्वत्तुर्दशीयुता अमा

... स्मृता ॥ ९७ ॥ तथैव

... प्रतिपन्मिश्रा सामावास्या कुहुः स्मृत्ता नक्षत्रमृक्ष

... प्रोक्तं प्रस्तावा द्वाशिसंयुतं ॥ ९८ ॥ अंशो भागोल

... वः प्रोक्तो लिप्ता च कलिका कला विलिप्तिका च विक

... ला सदा बुधैर्निगद्यते ॥ ९९ ॥ षष्टिभिर्विकलाभि

... : षष्टिभिर्भागोर

... शिरंशे श्वखाग्निभिः ॥ १०० ॥ राशिभिर्द्विरंशे श्व

... तथैव भगणं मत्तं इति राश्यंशकला संज्ञा षड्विंश

राशिभिर्भाद्वचक्रार्द्धप्रवदेतिचराशेरर्द्धभवेद्धोराद्रेष्का
 णस्त्रितियांशकः तथैवाकांशकोराशिद्वादशांशमुदा
 हृता॥ २॥ राशेस्त्रिंशन्मितोभागस्त्रिंशांशोविवुधैस्मृतः
 पूर्वाप्राचीतथैवेद्रीसुरेशदिशिरुच्यते॥ ३॥ आग्नेयीव
 द्विकोणाचतयावानलदिग्मतः यमदिग्दक्षिणायाम्या
 रक्षोदिग्नेर्ऋतिस्तथा॥ ४॥ पश्चिमावारुणीप्रोक्ताप्रती
 चीस्यादिशाजलावायव्यानिलामारुताचसौम्योदीची
 तथोत्तरा॥ ५॥ ईशानीशिवदिग्रीद्रीशांभवीशंकरस्य
 दिक् इतिदिग्नामानि राशयश्चरसंज्ञोक्तामृगाजतु
 लकर्कटाई॥ कुंभालिवृषसिंहाश्र्वकीर्तितास्थिरराश
 यः चापयुग्मभषाप्रोक्ताकन्याचद्विस्वभावका॥ ७॥
 इतिचरस्थिरद्विस्वभावसंज्ञा कर्कादिराशिषट्कस्येभा
 स्करेदक्षिणायनंरवौमृगादिषड्राशोस्थितेचैवोत्तरा
 यणं॥ ८॥ इतिदक्षिणोत्तरायणसंज्ञा सूर्यस्यादुत्तरे
 गोलोमेषादिषट्संस्थितेयामगोलोभवेदर्कस्थिते
 षड्भिस्तुलादिभिः इतिउत्तरदक्षिणगोलसंज्ञास्थिर
 राशौचसंक्रांतोभानोर्विष्णुपदातिसातथैवद्विस्वभा
 वाचखड्गीतिमुखिभवेत्॥ ९०॥ भानोर्मकरसंज्ञाच
 प्रोक्तोत्तरभिधायनंक्रियत्तुलाविषुवतीसंक्रांतिर्गदि
 तारवेः॥ ९१॥ इतिसंक्रांतिसंज्ञा मीनाजसंस्थितेभा
 नोवसंतर्तौउदाहृतः ग्रीष्मश्र्ववृषयुगस्येवर्षाकर्क
 हरीस्थिते॥ ९२॥ कन्यातुलस्येतपनेज्ञेयः शरद तुः
 सदा हेमंतश्र्वालिचापस्येशिशिरोमृगकुंभयोः॥ ९३॥

सा सुखामिथुनसंज्ञाश्वकोदंडाद्यदलंन
 नक्रस्यात्पदलंमीनोघटश्वजलराशयः॥१४॥ गो
 सिंहाजमृगाद्यर्द्धधनुरंत्यंचतुष्पदाकीटस्तुकर्क
 टौशिशिर्दशिवकीपिसरीसृपः॥१५॥ इतिनृचतुष्पद
 वृषाजचापिमिथुननक्रक
 ॥१६॥ पक्षांतरे॥ पृष्टोदयाकर्किधन्वीनक्राजट्ट
 नः स्यादुभयोदयः
 १७॥ उक्तः स्वोच्चस्थितो दीप्तस्वस्थश्च स्वगृहो ग्रहः
 रतो मित्रगेहस्थो शांतश्च शुभवर्गगः॥१८॥ शक्तस्तु
 पीडितः पापसंयुक्तः
 पापगणे स्थितः॥१९॥ तथैव नीचो दीनस्य ग्र
 हो नवप्रकारक इति नवप्रकारसंज्ञा भौमशुक्रबुधे
 ॥२०॥ मंदार्किजीवास्वगृहे क
 इति स्वगृहसंज्ञा अजट्टषमृगा
 ॥२०॥ स्थिता सूर्यादयस्तु
 गोप्रोक्तांशैः परमोच्चकैः इति सूर्यादीनामुच्चसंज्ञा तुला
 ॥२१॥ प्रोक्तांशैः प
 ॥२२॥ क्रमात् इति सूर्यादीनां नी
 चसंज्ञा आसागुणाष्टविंशतितिथिभूतऋषमितेन ख
 २॥ भागेषु परमोच्चस्थानीच सूर्यादयोऽपि च इति स
 ॥२३॥ क्रमान्मूलत्रिकोणस्था जे
 २३॥ सिंहोदयो मेषकन्याचापतौलिः

घटेष्वपि इति सूर्यादीनां मूलत्रिकोणसंज्ञासिंहेन रंवांशः
 सूर्यस्य त्रिकोणः स्वगृहस्ततः ॥ २४ ॥ वृषे भागास्त्रयः
 स्वोच्चं विधोः परं त्रिकोणकं मेषेर्कांशास्त्रिकोणचध
 राः सूनोस्ततः स्वतः ॥ २५ ॥ कन्यार्यातिथयो भागाः
 स्वोच्चं पंचततः परं त्रिकोणसंज्ञासोम्यस्य ततः स्वगृ
 हमुच्यते ॥ २६ ॥ चापस्त्रिकोणपंचांशः स्वक्षेत्रं चापरं
 गुरोः मुक्रस्त्रिकोणतिथ्यं शास्तुलायां खालयंततः
 ॥ २७ ॥ नवांशाश्च त्रिकोणोक्तं ततः स्वभवने घटे इति
 स्वगृहोच्चमूलत्रिकोणसंज्ञा कंडोलज्ञातिविप्रेण हर
 दतेन धीमता नाम मालाकृतां श्रेष्ठागुरोः प्रासाद
 तोमया ॥ २८ ॥ इति श्रीहरिदत्ताचार्येण विरचितं गणि
 तस्य नाममालासमाप्ता ॥

श्रीगणेशमहेशान ॥

॥नत्वावक्ष्येमात्रिकाणानिघराठवालबुद्धये॥१॥

ध्रुवस्तारस्त्रिवृद्धावेदादिस्तारकोव्ययः॥प्रणव

स्तः॥२॥अःश्रीकारः

काः॥अकारेमात्रिका

जीयते॥३॥

॥विष्णुशय्यातथाशेषोदीर्घआका

॥४॥इमाधवस्तुस्मसञ्जश्रविद्यादक्षिणलो

॥गन्धर्वःपाञ्चजन्यश्रवइकारश्रमुकादुः॥

गोविन्दश्रत्रिमूर्त्तिशःशान्तिस्त्यादामलोचनमन्त्र

॥५॥॥६॥३०

॥अन्धकाचगजादुःशः॥दक्षकर्णश्रविज

॥७॥ऊर्ध्व

इन्द्रचापष्यरामखश्रऊकारोरस

॥८॥ऋदेविकादक्षनासाचभारभूतिस्त्रिविक्र

॥देवमातारिपुष्ट्रश्रऋकारस्तपनस्तथा॥९॥ऋ

॥१०॥दैत्यमा

॥११॥लृश्री

॥एकाङ्गिर्वज्र

स्मृतः॥१२॥लृहृषीकेशोहरस्तु

॥अर्द्धर्चनीलचरणोलृकारश्रत्रि

कूटकः॥१३॥एभिरटिप्रःपद्मनाभश्रशक्तिस्तुष्टा

मृताभगः॥ऊर्द्धीष्टगःकामस्तुष्टकारश्रत्रिकीर्णकः

॥१३॥ सेज्ञानामृतोभौतिकश्चाधरोदामोदरस्तथा॥ वा
 गीशोवर्मभयदसेकारस्त्रिपुरस्तथा॥१४॥ ओसद्योज
 तोवासुदेवऊर्ध्वदन्तस्त्रिमात्रकः॥ आप्यायनीमन्नना
 यओकारोनागसञ्ज्ञकः॥१५॥ औसङ्कर्षणीनुग्रहेशे
 मुरारिर्व्यापिनीतथा॥ अथोदन्तगतोमायीनृसिंहाङ्ग
 स्तथौरसः॥१६॥ अंअक्रूरोव्योमरूपश्चप्रद्युम्नश्चन्द्र
 संज्ञकः॥ अनुस्वारस्तथाविन्दुरङ्गारश्चशिरोव्ययः॥
 ॥१७॥ अः अनन्तश्चमहासेनोऽनिरुद्धोरसवर्णकः॥
 कन्यास्तननिभस्सर्गोविसर्गश्चान्तिमस्वरः॥१८॥
 कः क्रौधीशोधातृसञ्ज्ञश्चक्रीसृष्टिश्चकरादिगःवर्गदि
 गःपादवेषःककारःकामगस्मृतः१९खक्रुधर्दिगदिच
 रडिशाःखेटोदक्षिणकूर्परः॥कैटभारिश्चमातङ्गःसं
 हारःखार्णकस्मृतः॥२०॥ गस्मृतिःपञ्चान्तकप्रशा
 ङ्गीगणेशोमणिवन्धगः॥ गोमुखोगजकुम्भश्चगकार
 सिंहसञ्ज्ञकः॥२१॥ घखङ्गीशिवोत्तमोमेधादक्षिणा
 ङ्गुलिमूलगः॥ घनोघनस्वरश्चैवघकारोङ्गदिमस्मृ
 तः॥२२॥ उसञ्ज्ञाकोरुद्रकान्तिश्चदक्षाङ्गुल्यग्रसंस्थि
 तः॥ ल्लीववक्त्रश्चभद्रेशोङ्कारश्चानुनासिकः२३
 ॥ चहलीकूर्मेश्वरोलक्ष्मीवीमवाह्यादिगस्तथा॥ चि
 त्रधारीचञ्चलश्चचकारसंस्मृतोबुधैः॥२४॥ छर
 कनेत्रश्चमुशलीवामकूर्परगोद्युतिः॥ त्रिविन्दुकस्त
 थांचारीछकारश्चैकामिधः॥२५॥ जस्थिराजप
 त्नोजपजश्रुलीचचतुराननः॥ मणिवन्धगतोवामे

जकारंजनकोत्तमः॥२६॥भस्थितिः पाशीतथाजेशो
वामाङ्गुलितलतः॥स्वस्तिकस्थाणुसञ्जश्वभकारो
जान्तसञ्जकः॥२७॥जवामाङ्गुल्यगतःसिद्धिरंकुशी
सर्वसञ्जकः॥मातङ्गेह्यनुगासनश्वजकारश्वनिरञ्ज
नः॥२८॥टजराभुकुन्दस्तोमेशोदक्षपादादिगोमुखः
गजाङ्गुल्यश्ववालेन्दुरमृताद्यष्टकस्मृतः॥२९॥ठला
ङ्गुलीशोनन्दजश्वपालिनीचकमण्डलुदक्षजानुग
तस्थापीठकारस्थ विरस्मृतः॥३०॥ड नन्दीक्षान्ति
दारकश्वडामरोदक्षगुल्फगः॥व्याघ्रपादश्रुभाङ्गु
श्वडकारस्तोमरोमतः॥३१॥ढरेश्वरीचार्दनारी
शोनरश्वारवान्तराकृतिः॥दक्षपादाङ्गुलीमूलोढलो
ढकोढकारकः॥३२॥णउमाकान्तोनरकजिद्रति
र्दक्षपदाग्रगः॥निर्वाणस्त्रिगुणाकारस्त्रिरेवोणस्स
मीरितः॥३३॥तवामोरूमूलनिलयआषाढीकामिका
हरिः॥तीव्रश्वतरलोनीलस्तकारःकीर्तितोबुधैः॥३४
थदण्डिशोवरदःकुक्षीवामजातुगतस्मरः॥श्रीरीचा
पिविशालाक्षस्थकारःपरिकीर्तितः॥३५॥दसत्योत्री
शोहादिनीचवामगुल्फगतस्तथा॥श्रुलीकुवेरोदाता
चदकारोधादिमस्मृतः॥३६॥धमीनेशस्सात्वतश्री
तिर्वामपादाङ्गुलीगतः॥धनेशोधरणीशश्वधकारोदा
न्तिमस्मृतः॥३७॥नश्रीरीनेषेश्वरीदीर्घावामपादा
ग्रसंस्थितः॥नरोनदीनोनादीचनकारश्चानुनासिकः
॥३८॥पतीष्णाचलोहितश्रूरोदक्षपार्श्वश्वपार्थिवः॥

पद्मे शैलान्तिमः फादि प्रकारेपि प्रकीर्तितः ॥३६॥ फ
 जनार्दनी शिखीरे शीवाम पार्श्वकृतालयः ॥ फट्कारः
 प्रोच्यते सङ्घिः फकारः पान्तिमस्मृतः ॥४७॥ वरुगलण्डे
 भूधरश्च भयाष्टगत्तस्तथा सुरसो वज्रमुष्टिश्च व
 कारो भादिमो मतः ॥४९॥ भविष्यमूर्तिर्द्विरण्डे शै
 निद्रानाभिगतोपि च ॥ भु कुटी च भरद्वाजो भकारश्च
 जया पहः ॥४९॥ मवेकुरठश्च महाकालस्तन्द्नीजठर
 संस्थितः ॥ मन्त्रे शोमण्डलो मां नीविषस्तूर्यो मकार
 कः ॥४३॥ यक्षुधावाला च वायुस्त्वग्धृतश्च पुरुषोत्त
 मः ॥ यमुनो यामुनेयश्च यकारो यान्तिमस्मृतः ॥४४॥
 रः क्रोधिनी च भुजङ्गे शीज्वाली रुधिरपावकौ ॥ रोचि
 श्चान्दक्षिणां शश्च रुचिरो रेफ ईरितः ॥४५॥ लक्रिया
 ककुद्गतो मां संपिनाकी भूर्वलानुजः ॥ लम्पटः शक्र
 सज्जश्च वाद्यो रान्तो लकारकः ॥४६॥ ववालो वामां
 सनिलयो मे देवारिदवारुणौ ॥ उत्कारी जलसज्जश्च
 खट्वाणो पिवकारकः ॥४७॥ शमृत्युर्वको वृषघ्नश्च
 हृदोदक्षकरस्थितः ॥ शङ्कुः कर्णो स्थि सज्जश्च शको
 रो विद्धिरीरितः ॥४८॥ षवृषः श्वेते श्वरः पीता मज्जाः
 हृदामवाहुगः ॥ षडाननश्च कारश्च कीर्तितश्च बुधैः
 खरः ॥४९॥ सभृगुश्चेतस्तथा हंसो हृदोदक्षिणपाद
 गः ॥ समयस्ताम्रगश्चुक्रस्तङ्गतिस्तार्णकश्च शी ॥५०॥
 हनभो वराहो नकुलो हृदो वामपदस्थितः सदाशि
 वोरुण प्राणो हकारश्च हयाननः ॥५१॥ लुंहदयान्ता

भिसंस्थानप्रिशवेशोविमलोसितः॥ लवु प्रयत्नश्चो
 पान्त्योलुङ्गारप्रोच्यतेवुर्ध्वः॥ ५२॥ ससंवर्तकोनृसिं
 हश्चहृदयान्मुखसंस्थितः॥ अनन्तःपरमात्माचवज्र
 कायोऽन्तिमाक्षरः॥ ५३॥ इतिहादिमतेमातृकाको
 शः समाप्तः

॥ श्रीफत्तुहनायणसिंहनाम्नोवाणसीवा
 सविनोदभाजः नानाविधेश्वर्यचयेनचीरोनितान्तका
 नैचनिशान्तवर्त्ये १ त्रिपुरभैरवीसन्निधोनिधोविवि
 धबुद्धिमत्संहतेरपिस्वरवसुसमाधारिभू १०८० मिते
 शकवरेकुवौमासिशुक्रके २ पूर्णिमादिनेपूर्णसुद्रणा
 पुस्तकात्मनायासरस्वती धीरमानसानन्ददाभवत्त
 दिभाजकंनामचक्ष्महे ३ मेदिनीविद्वदानन्ददायिनीत
 दनंतरमृण्मयाक्षरीद्वौहिरूपौसर्वाशेनविभूषितौ ४ त्रि
 कांडशेषस्तत्पश्चात्पदद्वन्द्वविभूषितः नानार्थकोशी
 नानार्थः सनाथः प्रार्थितस्ततः ५ लध्ववर्णैर्विरचिताने
 कार्पध्वनिर्मजरी ततोद्धारवलीदिव्याशरीरपरिभूषि
 ता ई धनंजयोवररूचिर्नाममालातथैवच विपुलोमा
 तृकाकोशः पंडितेनसुबुद्धिनासुद्रिताः प्रस्तरेसर्वे श्री
 मन्मालालशर्मणा